९२२६

गदाधर्यां व्याप्तिपूर्वपक्षः

१५२६

गा॰ग
१०

णोऽस्तीसाध्यसामानाधिकरण्यानधिकरणत्वे सति साधिकरणत्वमिति लक्षणद्वयोः सामानाधि
करण्ये सति ससाम्यार्थः नन्वविशेष्यदलमवृत्तिरुक्तकालेऽव्याप्तिवारणपरमिति यथाश्रुतव्याप्त्यसाधु अ
वृत्तेः साध्याधिकरणावृत्तित्वसाम्यात्साध्यसामानाधिकरण्यपदस्य साध्यानधिकरणाधिकत्वार्थकताय
मेव विशेषणदलस्यावृत्तिसाधारण्यसंभवात् न यासत्तिवसाध्याद्यधिकरणाप्रसिद्ध्या केवलान्वयिन्य
व्याप्तेः अथ साध्यसामानाधिकरण्येनोक्तरूपं किं न साध्याधिकरणानधिकरणकत्वरूपेण तदनधिकरणत्वमप्य
वृत्तिसाधारणेऽधिकरणाप्रसिद्ध्याऽनधिकरणाप्रसिद्धेरवृत्तेनीनदसत्त्वात् इति चेदमवश्यं केवलत्वयिनी
त्यादिग्रंथविरोधः तेन संयोगेन गगनादौ साध्यसामानाधिकरण्यप्रसिद्धिदर्शनात्साध्याधिकरणाप्रसि
विदनधिकरणके साध्यानुमानवृत्तिहेतावव्याप्तिवारणाय साध्याधिकरणसामान्यानधिकरणकत्वविवक्षस्य
त्वरूपकतया वृत्तिमत्त्वपि केवलान्वयिसाध्यसामानाधिकरण्यप्रसिद्धिसंभवात्साध्यके ऽव्याप्तेः साध्यसमा
नाधिकरणोऽव्यभिचारित्वाद्यनिव्याप्तेश्चेत्यालोचलक्षणमन्यथा व्याख्यानमपक्रमते साध्यसंबन्धिसाध्यपदासामाना
धिकरण्यपदयोर्वचनबलात्साध्यसामानाधिकरण्यलाभः तदनधिकरणत्वपदेन तदधिकरणत्वाभावः तं
दाकेवलान्वयिनि यत्र वृत्तेरेव साध्यवदवृत्तितयाऽलदधिकरणताप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरतोऽधिकरणपदममाव
वदर्थकतया चशेन तदभाववत्त्वमिति सति सन्त्यव्याप्तसामानाधिकरण्यार्थकतया तदभाववत्समानाधिकर
णसाधिकरणत्वस्य विवक्षितत्वे भूयादिकेनोक्तम् यसमानाधिकरणसमवायादिसत्त्वादव्याप्तिरतस्तत्र तदवच्छिन्ने
निरवच्छेदकभावः कुतो लभ्यत इत्याशंकायामाह सतीति समप्यानिरधिकरणत्वे सतीत्यत्रापासप्रमोतयाऽन्य
र्थः अवच्छेदकत्वलाभादिति तदभाववत्त्वरूपप्रकृत्यर्थेऽधिकरणतानिरूपकत्वरूपसमभिव्याहृतसाधिकरण

त्वंपदार्थैकदेशाधिकरणतानिरूपितावच्छेदकत्वसाध्यादित्यर्थः अवच्छेदकत्वं चेदनतिरिक्तवृत्तित्वरूपं विव
क्षितं तदा विषमव्याप्तेरसंभवापत्तिः वह्न्यादिसमानाधिकरणपदार्थाभावस्य हेतुत्वेन साध्याधिकरणसाधारण
स्य हेतुत्वनतिरिक्तवृत्तित्वस्य साध्यव्यापकेऽव्यभिचारिण्यपि व्याप्तिश्च न तत्र साध्यसमानाधिकरणस्य साध्यासमानाधिकरण
पदार्थाभाववत्त्वस्य हेतुत्वनतिरिक्तवृत्तित्वादनन्वयात्तथात्वे हेतित्रय्यस्य न्यूनवृत्तित्वं व्यापकत्वं समुदितार्थमाहुः साध्य
वद्वृत्तीति साध्यानधिकरणाधिकरणत्वरूपं साध्याधिकरणानधिकरणरूपं च साध्यासामानाधिकरण्यं केव
लान्वयिसाध्यकेऽप्रसिद्धमिति साध्यासामानाधिकरण्यपदस्य साध्यवद्वृत्तित्वार्थकता स्फुटीकृता एवमवद
वृत्तिरूपत्वाद्यभावस्याव्याप्यवृत्तिव्यापकत्वादव्याप्तिरतः साध्यवद्वृत्तियो यः पदार्थस्तदभाववत्त्वाभावः सकलेति
इत्येव साकल्यावच्छिन्नतावत्पदार्थाभावस्य केवलाच्चपित्वेपि न क्षतिः साध्यवद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिता
कैकसामान्याभावस्य निवेशोऽपि न मणावयः येन येन संबंधेन यस्य साध्यवद्वृत्तित्वं तत्संबंधावच्छिन्नतदभावस्य
निवेशनीयत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधानन्त्येनाननुगमेनाभावैक्यासंभवात् विशेषणताविशेषसंबंध
मात्रनिवेशे तेन तदननुगमविरहादेक एव सामान्याभावो निवेशनीयः साध्यपदं साध्यतावच्छेदकविशि
ष्टपरं अन्यथा विशिष्टपरं अन्यतो विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादौ गगनत्वादेः साध्यवद्वृत्तित्वेपि न क्षतिः तद
त्वे च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन बोध्यं तेन समवायेन वह्नेः साध्यपर्वतत्वादेर्वह्निसंयोगिवृत्तित्वेपि संयोगेन हेतोः समना
व्याप्तिः यत्पदं हेतुतावच्छेदकविशिष्टपरं एतोऽस्यैव विशिष्टसत्त्वादित्यादौ नाव्याप्तिः तदधिकरणता हेतुता
वच्छेदकसंबंधेन बोध्यं तेन समवायादिना धूमाधिकरणतायां निर्वह्निसाधारण्येपि नाव्याप्तिः न च हेतुव्यापक
ताविशेषेणैवोपपत्तौ तदधिकरणत्वनिवेशवैयर्थ्यमिति वाच्यं यथा संनिवेशस्तथोक्तविशेष्यविशेषणभाव

क्रमेणनिवेशपरत्वमर्थः नवेयथाश्रुतिहेतुविशेषितव्यापकतायाः प्रकृतलक्षणाघटकतयाद्वृत्तित्वस्य लक्षणत्व
ग॰द्वा॰ संभवेपिनवैयर्थ्यावसरः प्रकृतलक्षणघटकस्य तु तादृशसंभवएवाधिकांशेवैयर्थ्याभावेप्यवृत्तिप्रयोजनकत्वेऽ
५० वांरमेवेत्यत्रप्रारूहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतुप्रतियोगिव्यापकतायालक्षणत्वघटक
2 वत्वायेत्यर्थः संबंधसामान्येनहेतुप्रतियोगिव्यापकतायानिवेशसमादेरपिवसाध्यव्यापकतापत्तेरितिभावः यत्रितिसंबंधे
नसाध्यवद्वृत्तित्वेऽपिकिंचित्संबंधावच्छिन्नाभावनिवेशेसमोघसमानाधिकरणयोगोलकत्वादेर्व्यधिकरणसंबंधा
वच्छिन्नप्रतियोगिकाभावस्यवह्न्यादिव्यापकत्वादतिव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकादिसंबंधेनसाध्यवद्वृत्तित्वादि वि
वक्षणेववक्षमाणदोषाणांदुर्वारत्वेनालोच्यसाध्यवद्वृत्तित्वानिर्वाहकसंबंधाभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंध
योऽस्कंचित्वृत्तिनियेनयेनेतिसंयोगादिनाश्रयोगोलकत्वादेर्धूमादिमद्वृत्तित्वात्तत्संबंधावच्छिन्नतदभावस्यवह्न्यादि
व्यापकत्वादतिव्याप्तिरतोयेनेनितावृत्ताल तदभावस्तिमयोगादिसंबंधावच्छिन्नसाध्यवद्भेदकत्वावच्छिन्नसामान्याभ
वाएवयथासंभवंलक्षणघटकाः ननुतनत्पदार्थानांतन्नत्वकिंत्वावच्छिन्नाभावाश्रनेनाभावनिवेशप्रसंगादित्यवधेयं
एतादृशविवक्षाप्रयोजनंदर्शयति एतेनेत्यादिना साध्यतावच्छेदकसंबंधेनेतिव्रस्यवाभावप्रतियोगितयाभासमान
योहतावत्वयः समवायेनेतिसंयोगेनैगादीनामप्युपलक्षकेसाध्यवदसमवेतत्वेतिसमवेतत्वादेरितिशेषः असमवेत १
पदमपिअसंयुक्ताद्युपलक्षकेसकलतद्वृत्तेनेतिसाध्यवदसकलपदार्थाभावाप्रसिद्धिरित्यर्थः एकसंबंधेन
व्यभिचारनिरूपकाधिकरणवृत्तेरपिअपरसंबंधावच्छिन्नाभावस्यहेतुव्यापकतामादायातिव्याप्तिवारणाय
साध्यवद्वृत्ते: संबंधसामान्येनाभावोवघ्यंनिवेशनायः संयोगसमवायस्वरूपादिनिष्ठसंबंधेनाविशेषा
णामियोभिन्नत्वेपिसंबंधत्वेनानुगतावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधतावच्छेदकतेवाधकाभावात्
२

सामान्यविशेषभावेनावच्छेद्यावच्छेदकीभूतसंबंधयोर्भेदेनाव्याप्यवृत्तिविरहानुपपत्त्येकसंबंधावच्छिन्नाभावत्व
ट एव वा निवेश एतदभिप्रायेणैव ग्रन्थेऽप्रमेयत्वादेरपि समवायादिनाऽभावप्रसिद्ध्याऽसंगत्यापत्तेः ना
दर्शनेनैवेति साध्यतावच्छेदकसंबंधेनैवेत्यर्थः एवकारेण संबंधसामान्यव्यवच्छेदः नावत्तैव समवायत्वावच्छे
छिन्नाधारावच्छिन्नाभिवारणे संभवात् प्रयोगोत्तीकेयत्वसादेः साध्यतावच्छेदकसंबंधेनाभावस्य हेतुमन्निष्ठत्व
तिनाविरहादिति भावः ज्ञानिमानिति समवायेन ज्ञानत्वावच्छिन्नसाध्यकेऽव्यभिचारिणि सर्वः केवलान्व
यित्वादिति व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनेत्यादिः केवलान्वयित्वेसत्याप्रमेयत्वमनुम
नुहानित्वमिति नित्यदभिधाने विशिष्यसमवायादिसंबंधनिवेशनेनिरस्यतित्र्यत्न एवेति येनाहराप्र
नियामेरेवेत्यर्थः समवायेन संयोगेन वा शब्दसाध्यकत्वमेनेनेवसंबंधेनाभावः शक्यातिवेशइतिशेषः
नातिमदसंयुक्तस्य संयोगेनाभावस्यापि केवलान्वयित्वादिति भावः एतत्र ल – एअयिकामध्यज्ञातिमानरूट
मितिसमवेतादीनामादिनासंयुक्तपरिग्रहः साधनतावच्छेदकेनेतिसंबंधेनेतिशेषः साध्यवद्वृत्तित्वादिकम
पि परास्त एवमग्रेपि ज्ञात्यादिसाध्यकेऽव्यभिचारिणि स्वरूपसंबंधस्यैव साधनतावच्छेदकत्वात्तेन संबंधेन सा
ध्यवद्वृत्तिज्ञानित्वादेस्ताहशसंबंधावच्छिन्नाभावस्य स्वरूपत्वव्यापकत्वात्तेनतत्केलो अतिव्याप्तिशंकावनारः इदमिति
पतानि हेतूनामभ्रममपविरुहायनत्यामतित्रपत्तावाच्छिन्नभेदस्य समवायान लाभेन ताहशसाध्यवत्समवेतस्यापिस
मवेतस्वरूपत्वादेः प्रसिद्धावतिव्याप्तेरनवकाशात् अतिप्रसंगेरितियत्तद्रूपमात्रसमवेतात्प्रसिद्ध्या एतद्रूपमि
त्रासमवेतस्य समवायस्य प्रमायनतावच्छेदकरणसंबंधावच्छिन्नाभावस्य व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावतया
केवलान्वयित्वादिति भावः तत्र घटादिमात्रसमवेतस्य रूपादेः प्रसिद्ध्या गुणरूपैकव्यक्तिविषयत्वानुसरणेनापि विषय

ग॰व्या॰ कस्य कस्यचिद्व्यभिचारनिरूपकाधिकरणविषयकज्ञानादेर्विषयतासंबंधावच्छिन्नाभावमादायातिव्याप्तिरितिप
पृ॰प॰ करणासंभवात् शंकावतारः घटभिन्नं मेयत्वादित्यत्रापि तथापि न पूर्वोक्तस्थलपरिग्रहः तद्भेदसाध्यकस्य
3 नानाव्यक्तिविषयकत्वे व्याविपदाकत्वं च पूर्वोक्तस्थलाद्विशेष इति एवं कल्पे यत्र यादृशतादृशस्थाने हेयतास्वता
येन स्थापिकस्य प्रदर्शनेऽपि व्याप्तिबीजे विषयतायाः साध्यवदवृत्तेः संबंधावच्छिन्नाभावस्य केवलान्वयित्वं द
र्शनत्वपरं घटभिन्नविषयकत्वादित्यत्र निर्घटभूताकारकस्य घटादिविषयकज्ञानादेरपि विशेषणीभूतघटत्वसमाव
यादिविषयकत्वादिति भावः निर्विषयकस्यात्मादेः संबंधावच्छिन्नाभावस्य व्याप्त्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावता
दिति शेषः ननु विशिष्टबुद्धौ विशेषणादिविषयकत्वेन घटभिन्नविषयकत्वनियमेऽपि घटभिन्नाविषयकं घटनिर्वि
कल्पकमेव संभवतीत्यत आह घटनिर्विकल्पकेऽपीति तत्वादिति भाव घटत्वादौ व्यादिमात्रपादिपरिग्रहः न दभा
सकसंनिकर्षादिघटितसामग्र्या अपि तदानीं सत्त्वात् इंद्रियाणां सर्वदा व्यापकयुणप्रसक्तारोपेऽपि चक्षुरादे
श्चाक्षुषादोत्पादिमानस्याकत्वादिति भावः संबंधस्य साध्यवद्वृत्तित्वे साध्यवत्संबंधसामान्ये साध्यवदाधे
नाभावः संबंधत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकावच्छेदकसंबंधतात्मकः एको भावः प्रतियोगितावच्छेदकतया प्रसिद्धा
येऽपि संबंधान्तरावच्छिन्नाभावकूटेवास्तु स्वरूपसंबंधेन कालिकावलंबनासंबंधेन त्यजनात् अपीति यत्र साध्यव
ति साध्यतावच्छेदकसंबंधमावन्नेमानतेन संबंधेन क्वचिदपि शेषणताविशेषणसाध्यवदवृत्तेः तेन संबं
धेन व्यभिचारनिरूपकाधिकरणाप्रसिद्धेः न तु नः प्रसिद्धात्स्वात्मादेः संबंधावच्छिन्नाभावमादायातिव्याप्तिरिति
पकरणासंभवादिति भावः एवं सति विशेषणताविशेषसैव विशेषोपादानस्यानुचितत्वे संबंधान्तराविशेषेण
प्रयोजनाभावात् तथा च एतादृशप्रयोजनाभावविशेषणताविशेषेति देशिकविशेषणतयेत्यर्थः एवं सति दर्शितानि

ग्यासीनं गगनवृत्तिशब्दे तिसविषयिणं व्यभिचारनिरूपकाधिकरणेनेन संबंधेन साध्यवद् इतित्वेऽलभ्य
मानत्वं तत्रैवेति व्यभिचारिहेतुकत्वनिरोधः ननु यत्किंचिद्वृत्तिमत्त्वे हेतोः साध्यव्यभिचार इत्यादि ग्रंथे गो
लकादौ गुणवृत्तित्वरिति केवलान्वयिनः समवायेन शब्दसंबंधावच्छिन्नाभावमादाय नास्तिप्रसंगाभि एक
रूपसंभवादिति तत्रैवालभ्यमनुपपत्तेरिति नापि कुतः हेतुदन्यत्वादिति तद्वा किंचिदवच्छिन्नभेदापि स्वरूपगतियो
गितावच्छेदकादन्यत्र क्रियावत्त्वनिति तन्मध्यत्वादि प्रकारकेनार्थः तत्प्रकारकधर्मविषयत्व स्पष्टा पूर्वत्व
विसंभवात् प्रमितिनत् तेन संबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वविशिष्टसमवायादिमत्त्वे यन्निवेशजान्यभावादि सा
ध्यकस्थले तेन संबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वाप्रसिद्धिरूपविशेषणानां विशेषस्य विशेष्यनिवेशेनानन्ददोषाः वम
रइति रूपवत्पिनु सर्वत्र संबंधेन साध्यवन्निरूपितत्वाक्रियात्वेनेन साध्यवद्वृत्तित्वप्रसिद्धिः परमिति तेन न संभवा
तिजेपरवत्वात्व्यभावादिरेव वस्तुप्रसिद्धिसंभवात् ननु यत्किंचित्स्य गुणपावनस्वे प्रयोजन्यात् श्रमावे
मसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वानिवेशे भेदेन संबंधेन साध्यवद्वृत्तेः नापि किंचित्संबंधावच्छिन्नाभा
वमादाय अतिव्याप्तिः संबंधसामान्ये भावनिवेशवेनेन संबंधेन साध्यवद्वृत्तेः साध्यवत्त्व संबंधेनादेवतादृ
शाभावस्य हेतुमत्यसंभवादिति तद्विशेष्यतिनैवेतिरदानीं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधाघटितत्वेमनप
क्रमभावो निवेशयिते शक्यते इत्यभिप्रायेण हृतदवच्छिन्नसामान्याभाव इति साहसाध्यवद्वृत्ति
त्वावच्छिन्नसामान्याभावस्यार्थः स्पृष्टव्याप्तेन स्वपदस्यार्थात् किंचित्किं तेन सम्बन्धतानेन साध्यपदा
नेत्रदेशूयमाणस्य तत्त्वन्नद्वीभिसंयानेनेन व्याख्यासामानाधिकरण्येति वक्तव्ये साध्यसामानाधिक
रण्येत्यभिधानं प्रमादेनेति भावः अस्माद्यपदस्य साध्यभिन्नार्थकत्वे पतत्वृत्तिधर्मवान् पतत्त्वादित्यादि

ग.वा. विशेषे सर्वत्र साध्यमित्वस्य हेतुसमानाधिकरणतया कल्पितद्रव्यसाध्यभिचारप्रसिद्धस्य व्याभिचरितो न तत्पदस्य विशे
९.प. षणार्थकतामाह साध्यविशेषिणी त्रिविधा यस्य तदभावव्याप्यतामाह पत्वे केवलत्वापि विसाध्याभावाप्रसिद्ध्या
ऽव्याभिचारितः साध्यसमानाधिकरणत्वात् केवलान्वयिन्यनुमितावेव साध्यसामानाधिकरण्यप्रसिद्धिः व्यभि
चारि हेतुकेपि साध्यसमानाधिकरणतयाप्रसिद्धिः व्याभिचारिति साध्यासामानाधिकरण्यहेतुपादेयतावच्छेदेन
हेतुसामानाधिकरण्ये रूपविशेष्यान्वयोऽज्ञाविवक्षितः तस्याश्रयेन व्यापकत्वरूपमव्यक्तित्वमेतदभावप्रतियोगि
सामानाधिकरण्याधिकरणत्वाभावे अधिकरणत्वांशे यन्निरूपितत्वे अनेकत्वव्याप्यपरिमाणफलितार्थ
माह साध्येति साध्यवदभावावच्छेदकविशिष्टार्थकत्वेन विशिष्टसत्त्वाभावान् ज्ञानेति दोषान्तरे व्याभि
व्यापकत्वेन हेतुनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तत्समानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगि
तानवच्छेदकधर्मवत्त्वं प्रभावत्वादिकमादाय प्रतियोगितावच्छेदकसाध्यादिनिष्ठसामानाधिकरण्य
व्यक्तिविशेषाभावसाध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकत्वमादाय व्यापकाभावप्रतियोगितावच्छे
दकत्वविशिष्टसामानाधिकरण्यत्वकधर्मवत्त्वमिति तन्निष्कर्षः तेन व्यभिचारिणि हेतुसामानाधिकर
ण्यसामान्यतयाप्रसिद्धाव्यक्तित्वाभावस्य साध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकत्वेपि न दोषः स्वयदेह
ताऽवच्छेदकधर्मेतरहेतुनिष्ठसामानाधिकरण्यतिरेकेणान्वयविशिष्टसत्त्वादिप्रसादेनाव्याप्तिः परे समा
नाधिकरणे हेतुसामानाधिकरण्ये साध्यतावच्छेदकसंबंधेनेति तेन स्वाश्रयवृत्तिमात्रसमानावाधेन पृथिवीत्वा
देरिति व्यभिचारिणि हेतौ यत्र देशान्तराभिप्रेतं गगनस्पतिमेण संबंधः वृत्तिमत्त्वाश्रये एव कालिके व का
लिकसंबंधेन पृथिवीत्वाधिकरणे कालेनाघटादेस्तत्त्वावच्छेदकसंबंधेन वृत्तेर्वृत्तिमात्रनिष्ठत्वा।

दभावं प्रति हेतुसामानाधिकरण्याभावस्य व्यापकत्वेपि समवायरूपसाध्यतावच्छेदकसंब
धेन साध्यवत्पृथिव्यादिनिरूपितकालिकसंबंधावच्छिन्नवृत्त्यभावस्य महाकालादौ हेतुसामानाधि
करणेन तत्पृथिवीसमानकालीनेश्वरमध्यस्थादौ सत्त्वेन तत्र प्रसक्तव्यापकत्वाविनिभावः साध्यवद्वृ
त्तित्वे हेतुतावच्छेदकसंबंधनिवेशप्रयोजनमाह इदमत्तादेश्येत्यादि समवायेन साध्याधिकरणमहा
कालेवृत्तिमत्त्वाद्येव कालिकसंबंधेन हेतोः साध्यवद्विसंबंधसमान्ये वृत्तित्वं भावं प्रति हेतुमत्त्वनिरा
भावस्य व्यापकत्वेपि गुणत्वादिसाध्यात्रे हेतुतावच्छेदकसमवायेन द्रव्यादिवृत्तित्वाभावं प्रति त
द्व्यापकत्वादिति भावः हेतुमत्त्वे हेतुतावच्छेदकसंबंधनिवेशप्रयोजनमाह संयोजनवत्वापादौ साध्य
इति नद्धिमानुपपन्नरूपादित्यादावित्यर्थः समवायेनेति व्याप्यत्वाचयिः कालपरिमाणस्य द्रव्यादेर्हेतुता
वच्छिन्नाप्रसिद्धस्याश्रयः कृतिलिकालपरिमाणादेर्हेतिकथनेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यवत्ति हे
तुसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन हेतोरभाववत्तित्वसंबंधसामान्येन हेतुसमवेतत्वाभावाप्रसक्तत्वात्तस्यता
दृशाभावव्यापकत्वमित्यव्याप्तिः प्रशक्तिवीजं दर्शितं महाकालनिष्ठयोऽवयवादिसंयोगस्तथा पात्र्ये
ति संयोगस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वे महाकालपरिमाणे साध्यसामानाधिकरण्याभावात्
स्यादेतदन्यथा वदेत् वृत्तिसंबंधप्रयोजनमाह समवायेनेति तदधिकरणेत्यादि विरोधाद्यधिकरणे घटा
देः संयोगेन वृत्तावपीति एतेन साध्यवत्समवेतत्वाभाववति घटादौ हेतुसमवायित्वेनिसंबंधसामान्ये
न वृत्तेरभावासत्त्वात्तस्य तादृशाभावाव्यापकत्वं दर्शितं तत्समवेतस्य वा हृत्निव्याप्ति न तया साधिकरणत्वमित्य
सौक्ष्म्यपर्यालोचनाकाह संबंधविशेषेणेति उपदर्शितसंबंधनिवेशलाघवायेत्यर्थः तथा च साधिकरणत्व

ग.सा.
प.प.
5

लक्षणेन निवेश्यमिति भावः ननु विनाशोत्पत्तिप्रभृतेर्गुणत्वाभावात्कालान्योऽवृत्तित्वादिमाहाव
निष्वाप्तिः तेन तत्तावच्छेदकसमवायकालिकसंबंधेन साध्यवद्वृत्तित्वमते न संबंधेनाहत्ताबृवृत्तश्चीद्रेः केवला
न्वयिसाध्यके नादानेन समवायिविषयकत्वात्मसाधारणसाध्यके विशेषिनया वद्दनावच्छाप्तिः तेन संबंधेन सा
ध्यवद्धर्मवेयिन्ताप्रसिद्धेः यादि च सामानाधिकरण्यघटकसंबंधेनिव्वस्यै हेतुतावच्छेदकसंबंधेयपरि त्या
ज्यसंबंधेक्य विशेषणताविशेषसंबंधो वानिवेश्यते नदानेन दोषावकाशस्तव संबंधे घटाभावयाततल्लक्षण
घटितदोषनया मल्लोकरूपणा संगतिमाशंक्याह यथा मिश्रनस्मिति हृषपनीस्यन्येन संबंधः यथा संभवमि
ति किंकल्पक्रिया विशेषणं साध्यतसामानाधिकाराभावाप्रतियोगित्वघटितलक्षणे नानाक्रिसाध्य
स्य विशेषाभावमादायच्चो दोषः दत्तेदोषस्त हृत्तद्दृष्णां नरसवत्तानयनिनाक्षितिप्रतियोगिनान व च्छेद
को निवेश्यसंबंधसम्भवानवच्छेदकित्यादौ भूमादे व्याप्यवियद्वृत्तायवच्छिन्नत्वमादायदोषः अन वच्छे
दकोपोयमिल्लद वच्छिन्नसामानाधिकरण्यतदूपावच्छिन्नाभेदप्रतियोगितिवीदनस्यात् प्र
तियोगिविरोधिन्वेयदि प्रयोगसानाधिकरण्यवृत्तित्वव्याप्यहेतिनिकष्यक्ति न्त्याधिकरणनिष्ठाभावप्रतियो
गी सत्वादिमादौ वत्समाणानिव्याप्यसंगतिः हेत्वधिकरणांतर्भावेन नहि वत्तो व्याप्तिपरिहारस्या।
पिसंभवादि मणिप्रसंगे यानरीयेनतदुभयव्याप्यप्रतियोगितिनियामिति अधिकरणमे देनाभाव
भेदस्वीकार इत्यर्थः अभावप्रधाधिकरणस्वरूपातिरिक्ताभावपक्षे अधिकरणसाभावादिरूप।
न्वेयदादिमन्यानेनाधिकरणत्वस्त्रीनो यद्धटाभाव एव कल्पनीयामिति नदपेयेतयो च्छेदाद्यभावव
स्यपकैकल्पमाविवकल्पनमुचितं लाघवादिति युक्तमा नास्तिडि वदित्याभावायाधिकरण सम संबंधा

स्तदा किमप्राप्यत्वमधिकरणानामभावत्वकस्यत्वये तिभावः ननु द्रव्यत्वगुणादिनिष्ठसंयोगाद्यभावस्याभेदे संयो
गाभावो द्वे प्रतियोगिसमानाधिकरणेन नन्वयावृत्त्यादेशान्न स्यात् तस्मिन्निष्ठो विरुद्धयमेवृत्यविषयक
त्वादित्याशंक्यानाह शब्दवृत्त्येव विषयानामविशेषेणवृत्त्यापित्वेनाविवक्षितसंयोगाद्यभावस्यैवेतिवृत्यवच्छिन्नत्वा
व्यवृत्तित्वमिति व्याप्यत्वं जनीयं यथा संयोगस्य हेतुवयेविधेयवद्भ्यान्वयेः एवमग्रेपि गुणादिः व्याप्यवृत्तित्वमत्र
त्वात्रापि संबंधव्येनेन भेदकानिसंयोगाभावस्यान्यादिः अविरोधादिति प्रतियोगव्यधिकरणवृत्तित्वन तदनधिक
रणवृत्तित्वयोर्भावाभावरूपतया विरहेणैकत्रापि संभवात् द्रव्यत्वनिष्ठाभावप्रतियोगित्वगुणादिनिष्ठाभावप्र
तियोगित्वयोरपि नीलत्वपीतत्वघटाभावस्य नीलत्वपीतत्वादिनिभावः उक्तलक्षणघटवृत्तावप्युपपादि।
भावादिकाव्यवस्थाप्यवृत्तत्वस्यानाह यत्रार्थालाभादितिविशेषयोर्विरोधस्यानाह प्रयोजनं व्यवहारविषयत्वे
नाह सामान्यलक्षणेति यथा हि व्यतिरेकेरयनेनाप्यसंबंधप्रत्यक्षवृत्तौ प्रतियोगिसमानाधिकरणेति तथा
त्वेन व्यवादेयमाणे संयोगाभावे इत्यर्थः सामान्यत्वेन तद्व्यतिरेकः तस्याधिकरणनिष्ठाभावप्रतियोगि
त्वसामान्याभावः प्रतियोगव्यधिकरणवृत्तित्वसामान्याभावस्य यदि शब्दइति शेषः स्वसमानाधिक
रणान्योन्याभावप्रतियोगिसाध्यवत्कत्वमित्यत्र साध्यसाधनयोः संबंधो निविष्टः स्वव्याप्यव्याप ।
कभावयवेत्यान्यायश्रयइति दूषणं तदेव नापयोहरति एकस्यापि नेतसाधवत्त्विसाधनस्य संबंधेनैव ब
धः विवक्षणीयः स्वाधिकरणत्वेन तु व्याप्यव्याप्यव्यापकभाव इति शेषः तथा च तन्न्यायश्रय इति भावः
स्वाधिकरणस्याध्यसाधनयोः संबंधनिवेशोपि नत्ततिः तयोरपि संबंधान्तरसंभवादित्याशयेनाह सा
ध्यसाधनयोरपीति समानाधिकरणो मेव संबंधसंभवतीति शेषः तथा च सप्तव वाविति तणीयइति

ग.व्या. भावः स्थले साधनयोः साध्यत्वसाधनत्वयोर्व्याप्तिनिरूपकत्वात् व्याप्तिवदितत्वात् साध्यत्वसाधनत्वे परिशि
पू.पं. ष्टिकर्मत्वेन त्वकरणाद्युत्पत्तित्वयोर्व्याप्तिवद्दितत्वाभावात् ग्रंसगानिरतो दोषितिकारस्तदन्यथानिर्वक्ति
6 साध्यत्वसाधनत्वे इति इष्टादौ अयमाणे व्याप्तित्वभयप्रसंबध्यानेयतमप्यामिति यसामानाधिकरण्यान्योन्या
भावाप्रतियोगियदात्मत्वलक्षणामिरीतिक्रमेण साध्यत्वसाधनत्वे ग्रन्थेन तर्भात्वार्थं त्वर्थंन यावत् न यत्तस्वेदक
तावान्नन्यदयोर्भेमत्ववन्हित्वविशेषरूपेण हेमवत्वादिपरत्वात् इत्यंवसाधनतावच्छेदकादिर्भेदेव व्यासेमे
दस्पागमासीकारादिति भावः विशेषाभ्योन्याभावमादायउपपत्तावरूपेण सामान्याभावांखंडनपरा
मूलमवतारयति मुद्दरतिनानिति यादृशरूपावच्छेदेन यत्सामानाधिकरण्यान्योन्याभावप्रतियो
गितावच्छेदकत्वाभावस्तादृशरूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं लक्षणं तदृशरूपावच्छिन्ननिरूपिता
व्याप्तिरित्यर्थं एवं तादौ महानसीयवन्ह्यादिमदन्योन्याभावस्य त्वेपि शुद्धवन्हित्वाद्यवच्छे देन महानसी
यवन्ह्यादावेवतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावः सत्वमप्युपेयमाहृत्वेपि न हि यथः नान्हित्वावच्छि
न्नः शुद्धवन्हित्वावच्छिन्नः न वावच्छेदकीकत्वतदभावयोर्विरोधेनैकत्रावस्थानेऽपि इष्टमिति वाच्यं विभि
न्नावच्छेदेन भावाभावयोरेकत्रवृत्तावविरोधेनावच्छेदकताभवच्छेदकरूपेणावच्छेदकेतत्वाभाव
स्यापि वाधकाभावात् ॥ न च विशिष्टस्यावच्छेदकत्वे एकदेशस्यावच्छेदकताप्रयुक्तत्वादाशु
द्धिन्नादेरवच्छेदकतावच्छेदकत्वमेव न संभवतीति कथं तदवच्छेदेन वन्ह्यादावेवावच्छेदकत्वाभाव इति वा
च्यं यादृशरूपावच्छेदकतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यनधिकरणत्वे तादृशरूपमावच्छेदेनावच्छेदकत्वाभावो
पगमान्न विशिष्टवन्हित्वस्यावच्छेदकतेपि केवलस्य तस्य तत्पर्याप्त्यनधिकरणत्वेनात्र पयसमावाश्रितिमा

वः ननुसामान्याभावनिरूपणमनुपयुक्तं तावतापिसामान्यधर्मस्यप्रतियोगितानवच्छेदकतयाउक्तव्या
भिचारिहारात् एवंविशेषाभावमात्रेणालिङ्गदोषोपि न सामान्याभावानभ्युपगमे यत्किंचिद्विशेषाभावव
त्पर्वतादौतद्वन्हिमान्निर्णयादिप्रतीतिव्यवहारयोः प्रसंगादित्यतस्तत्त्वाद्यतिरिक्तसामान्याभावसत्त्वे
वीकृतातिप्रसंगंपरिहरन्नेवलक्षणाप्रसिद्धिंदूषयति एवंचेन्निवान्हिमद्भेदोजननंइत्यवच्छिन्नभेदः एकाधिकर
णवृत्तित्वावच्छिन्नात्यन्ताभावाद्भेदाधिकरणेकथंकिंतुनिरवच्छिन्नाः वन्हिमत्सामान्यभेदंबुद्धिरूपेण
वन्हिमान्निर्णायकबुद्धेरुत्पादयतिविषयोभ्रमप्रमपदनयेति नाहश्यादिकरणवृत्तित्वावच्छेदेननादृश
बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वमेवंचतद्भ्रमार्थः यत्तावत्तातिप्रसंगोवारितः तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वेति
कारोवन्हीत्वावच्छिन्नप्रत्यनन्तरयोत्पः वन्हित्वावच्छिन्नः शुद्धवन्हित्वावच्छिन्नः तत्प्रत्यन्तप्रतियोगितानवच्छे
दकत्वेनैतेनवन्हिमान्निर्णायकप्रतीतौनाहश्यसामान्यधर्मावच्छिन्नः प्रतियोगिताकत्वेनविषयता
रवोहन्तउक्तातिप्रसंगवारणानुपपत्तेः लघोवृत्तादवस्थामितिभावः नवविशेषाभावकूटस्यमहश्यप्रती
तिविषयतयायत् किंविशिष्टशेषाभावरूपनिर्मनत्वप्रसंगइतिवाच्यं ननन्तरधृत्वेनसकलवन्हित्वोपग्रास्रुह
हेणासिद्धान्तमशक्यतयातनद्रूपाप्रत्यवच्छिन्नभेदसमुदायस्याभावासंभवात् वन्हिमत्प्रतियोगिक
भेदत्वेनतत्त्वावच्छेदभानोपगमेतेनरूपेणायकिंविशेषविषयकज्ञानस्यापिप्रकारगतविशेषाभावेनत
दाकारत्वासंभवात् एवंतेनवन्हिमान्निप्रतीतेर्वैरत्वात् नहिप्रकाराविशेषविषयत्वन्नाधिक्येनवि
शिष्टाकारताबुद्धेर्नोघटत्वमात्रप्रकारेणशानसत्त्वादिव्याकिंविशेष्यकप्रतीतीनांघटस्यैवकारा
दर्शनाद्याधिकमत्रेवस्याः साधनसमानाधिकरणायावद्धर्मानिरूपित्वैवधिकरणायत्तादितत्त्वसत्ता

ग॰दा॰ वैयधिकरण्यं यदि तदधिकरणावृत्तित्वं तदाप्रमेयत्वादेर्वैयधिकरण्यस्याप्रसिद्ध्या प्रमेयत्वादे
ह॰पं॰ र्वैयधिकरणाप्रसिद्धेरिति मूलविरोधस्तत्तोऽन्यथाऽव्याचष्टे वैयधिकरण्यमिति तत्साधनवैयधिकरण्या
१ नधिकरणमेव कुतोऽनन्तिवेश्यते इत्यत आह तत्रेति नादृशवैयधिकरण्यघटितोऽर्थः अप्रसिद्ध इति यद्यपि समा
नाधिकरणस्याभावस्य मूर्त्तत्वेऽपि केवलान्वयिसाध्यकेऽसाधनस्यापि तादृशयावद्धर्मान्तर्गतत्वाः प्रसिद्धे।
स्तत्र व्यतिरेकिसाध्यकेऽपि तद्दोषाधिकं तथापि समानाधिकरणाभावद्धर्मोपादानेऽव्यतिरेकित्वधर्मे विशेष
णस्य वस्त्वमाणप्रकारेण तदेतत्पदेऽसंभवे तत्रिनाम्यपेक्षा शयनेयं ध्याहृतिर्दर्शिता यावत्तं हृतरमेषमाहाऽसत्प्रसं
गकं वेति पृथिवीत्वमत्त्वादित्यादावपि तत्र पृथिवीत्वादेर्द्रव्यत्वादिरूपसाधनानधिकरणत्वात् इति भावः प्रमत्वा
त्व हेतुरित्यादे साधनस्य नानात्वात् किं कतयाऽप्रयोगलक्षीयवह्निवैयधिकरण्यस्य संभवतीति तद्दुपहितं
धूमादेरपीति तथा च यावन्तद्दानुपादाने द्रव्यत्वमहानसत्वादिरूपयात्किंचिद्धर्मवैयधिकरण्यत्वमादाय व्य
भिचारिणो निप्रसंगः स्यादिति भावः यावत्पदोपादाने तु पर्वतत्वादिधर्माणां प्रत्येकनिरूपितवैयधिकरण्या
नधिकरणत्वेऽपि वह्न्यभावादिनाधिकरणकसाधनके तादृशयावद्धर्माधिकरणाप्रसिद्धावपि न नतिः हु
त्वत्वं वैयधिकरण्यपदं यदि तथाऽपि सत्तासमवायेन साध्यतायां तत्संयोगेन पक्षत्वे तेन संबंधेन वैयधि
करणाप्रसिद्धेरित्यवधेयं पृथिवीत्वादित्यत्र च द्रव्यपृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः द्रव्यत्वादेः पृथिवीत्वा
दिसमानाधिकरणयावद्धर्मवैयधिकरण्यविरहादिति भावः व्यधिकरणेत्यनेनाव्याप्तिरिति मतावलंबनेन वह्नि
मान् धूमादित्यादौ महानसीयवह्न्यादौ पर्वतत्वादिवैयधिकरण्यसत्त्वेऽपि तद्दोषस्तेऽकत्वव्याप्तिसाधकाऽथा
वनेनतत्तद्धनधिकरणमात्रवृत्तित्वं वैयधिकरण्यं यत्तदेस्तादृशवैयधिकरण्यं न तदधिकरणोपिवर्ज्ञा। १

मानस्य द्रव्यत्वादेरनुग्राह्यतदनधिकरणमात्रवृत्तित्वे चेति घटघटत्वानेऽन्येकरणमात्रवृत्तित्वे चेत्यर्थः नि-
खिलघटपटादिरूपाणामिति यथासंख्यमन्वयः तथा च रूपत्वानां पृथिवीत्वादिनापादावव्याप्तिस्तावतापि द्रव्यीरे
वक्ष्यापि रूपे तादृशयावद्धर्मवैयधिकरण्यानधिकरणत्वासम्भवादिति भावः तादृशाव्याप्तिपरिजिहीर्षुर्वैयधिका-
रणपदस्य तत्तदनवच्छेदकावच्छिन्नपरत्वमवलम्ब्य तेनथ्यापिति अव्याप्त्यभावं स्फुटयति न हीति कश्चिदेकोऽथ
र्मस्तादृश इत्यन्वयः पृथिवीत्वादिसामानाधिकरण्यविशिष्टधर्माणामेव तद्व्यापकरूपादिसामानाधिकर-
णात्तयारूपत्वादेरवच्छेदेन तादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वासंभवादिति भावः अवच्छेदकार्थदिनत्व
द्रोणाद्यमवान्वह्निरित्यादौ यावद्धर्मान्तर्गतमहानसत्वादिकमादायाव्याप्तिर्वीसेवीरणासंभवतीयर्थमीया
धूमादेस्तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वात् उदयनोक्ततादृशधर्ममादायतद्वारणासंभवः धूमत्वाद्यवच्छेदेन त-
दनधिकरणमात्रवृत्तित्वासंभवादिति व्यभिचारप्रकाधिकरणवृत्तिधर्ममादायतत्रातिव्याप्तिं वारयति धूम-
त्वादिकं विनिनन्वनवच्छेदकत्वमन्यतमानतिरिक्तवृत्तित्वेन तत्र धूमत्वादौ न संभवति धूमत्वादेर्जलादिसाधार-
णायोगोलकत्वादिवैयधिकरण्यस्य नवृत्तित्वादित्यनुग्राह्यावच्छेदकत्वे चेति तादृशवैयधिकरण्यावच्छेद-
कत्वे चेत्यर्थः वक्ष्यमाणप्रयोजनानुरोधे ननु रूपस्य वृत्तितत्तद्रूपतदनतिरिक्तवृत्तित्वपदार्थेन तद्रूपस्य धर्मत्व-
मधिकं निवेशयति नत्वेति धर्मत्वे वृत्तिमत्वे नयतिप्रसंगाद्भिगगनादेर्गुणत्वादिवैयधिकरण्यशून्यत्वेऽपि
धर्मत्वविरहेण तादृशधर्मावृत्तित्वमप्रसिद्ध्यतात्वावहननत्वादिति भावः अथ तद्रूपधर्मावृत्तित्वमित्यत्र साध्य-
तावच्छेदकताघटकताघटकसम्बन्धेन धर्मवृत्तित्वनिवेशमन्तरा धूमत्वादेरपि कालिकादिसम्बन्धेनायो-
गोलकत्वावैयधिकरण्यशून्यत्ववृत्तित्वेनावच्छेदकतानुपपत्तेः तथा च द्रव्यत्वप्रमेयत्वादिसत्त्वगुणत्वा

गदा॰ दिवैयधिकरण्यशून्ये गुणादिवृत्तौ साध्यतावच्छेदकताघटकसमवायेन संबंधेन वृत्तेरप्रसिध्या द्रव्य-
त्वादेर्गुणत्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वानुपपत्तिः न च समवायेन तस्य साध्यत्वे साधनसमानाधिकर-
णघटत्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वं द्रव्यत्वस्य सत्त्वघटे तद्वैयधिकरण्यशून्ये घटत्वादौ समवायेन
वृत्तेः प्रसिद्धेरिति नातिव्याप्तिरिति वाच्यं अतिव्याप्तेर्वारणासंभवे विधर्मपदानेणत्ववैयधिकरण्यावच्छे-
दकत्वानुपपत्त्याऽतिव्याप्तिप्रदर्शनानां तत्पदोपादानेपि तद्वैयधिकरण्यावच्छेदकत्वानुपपत्त्या संदर्भ-
विरोधस्य दुर्वारत्वात् द्रव्यत्वनमेऽव्यसंभवापि गुणान्यतरत्वासत्तावद्भिन्नमेयत्वादित्यादावतिव्याप्तेर्दुर्वा-
रत्वाच्च तत्र साध्यतावच्छेदकद्रव्यत्वसत्तादौ द्रव्यवृत्तिधर्मवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वाप्रसक्तेः द्रव्यावृ-
त्तिगुणत्वादिवैयधिकरण्यशून्ये साध्यतावच्छेदकताघटकसमवायेन वृत्तेरप्रसिद्ध्यात तद्वैयधिकरण्या-
वच्छेदकत्वासंभवेन साधनसमानाधिकरणधर्मवैयधिकरण्यावच्छेदकभेदकूटस्याव्याहतत्वादिति
चेन तत्कृत्या धर्मावृत्तित्वमित्यपि तेन स्वानधिकरणत्वकृत्यधर्मसामान्यकात्वस्य तदाश्रयत्वाश्रयधर्म-
सामान्यकात्वस्यवाविलिततत्वात् एतेन तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वाच्यं अ-
न्यथा धूमादेः कालिकसंबंधेनायोगोलकादिवृत्तितया धूमत्वावच्छिन्नस्यायोगोलकात्वाद्यनधिकरणमा-
त्रवृत्तित्वानुपपत्तेः तथा च सत्समवायेन प्रमेयत्वावच्छिन्ने साध्ये वाच्यत्वादिहेतावतिव्याप्तिस्तत्र व्याभि-
चारानिरूपकाधिकरणावृत्तिजातित्वाद्यनधिकरणमात्रसमवेतत्वाशून्ये भावादौ मेयत्वादेर्हेत्वावच्छेद-
कत्वानुपपत्तेः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन संबद्धत्वरूपधर्मत्वनिवेशेपि तद्दोषतादवस्थ्यं जात्यादेः समवाये-
न वृत्त्यप्रसिद्ध्या जातित्वादिवैयधिकरण्यशून्यत्वपर्वेताप्रसिद्धेः जातित्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वस्य सा-

ध्यतावच्छेदकरूपपादनत्वादित्यपि निरस्तं मेयत्वाद्याश्रयीभूतसमवेतसामान्यस्य जातित्वादिनैवाधिकरणापत्तया मेयत्वा
देशतदवच्छेदकत्वनिर्वाहात् केचित्तु साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्संबंधत्वं पक्षतादृशसंबंधेन तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वस्या
भावः तदुभयाभाववत् यावत् स्वाश्रयकात्वविवक्षणान्न दोषः संबंधत्वं संबंधप्रतियोगीत्वेन तत्संबंधएव अतोपत्रसंयोगा
साध्यतावच्छेदकसंबंधः तत्रापि संबंधत्वं स्वरूपसंबंधेनैवावर्ततेऽतो वैयधिकरण्याभावान्न विरोधात् स्वरूपसंबंधावच्छि
न्नाभाववति वैशेषे संयोगस्य तेन संबंधेन अवृत्तिमात् तदभाववत्तादृशसाध्यतावच्छेदकसंबंधत्वोभावस्य स्वरूपसंबंधावच्छि-
न्नाभावः केवलान्वयीति तन्मात्रावच्छेदकत्वलक्षणातिव्याप्ति इति निरस्तं न च संबंधित्वस्य स्वरूपसंबंधेन वृत्तावपि
स्वरूपानुगमेनैकैकस्वरूपसंबंधेनोभयाभावस्य केवलान्वयितया न दोषाभाव स्यामिति वाच्यं स्वरूपाणां मनवग
मेपि अनतिप्रसङ्गेन येन केनचिद्रूपेण तदनुगमसंभवात् अन्यथा विषयादिभेदेन विभिन्नस्य प्रमाविषयत्वादेः प्र-
मेयत्वत्वादिनापि केवलान्वयितानुपपत्तेः तद्घटकसंबंधानुगमादित्याहुः अथ तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वं
तदधिकरणावृत्तित्वे सति तदनधिकरणवृत्तित्वं तत्र सत्यंतनिवेशादेव सामंजस्ये विशेष्यदलवैयर्थ्यं तत्परित्यागे च
सत्यंतदलस्यावृत्तिसाधारणतया तद्भिन्नत्वमात्रस्यैवावृत्तित्वाद्व्याप्तेन तया धर्मत्वोपादानविरोधः न च तदधिकरणावृत्ति
त्वमात्रनिवेशे प्रमेयत्वादेरित्यादिमूलासंगतिविशेष्यदलनिवेशनमावश्यकं तदधिकरणावृत्तित्वस्य त्वादवृत्तिसाधा
रणस्य विशिष्टरूपत्वस्याभावात् तया च न वैयर्थ्यमिति वाच्यं वृत्त्यंशमात्रस्यैव विशेष्यविधया निवेशेनैवाखण्डाभावास्यघ
टकत्वात् तदनन्तरधिकरणत्वांशस्याव्यावर्तकस्य निवेशो व्यर्थविशेषणतायाउद्धीरत्वात्तैवैयर्थ्याभिप्रायात् तदंशस्यैव परित्यागे प्र
मेयत्वाद्यधिकरणावृत्तेर्वृत्तिमतोः प्रसिद्ध्या प्रमेयत्वादेरिति मूलसंगतावपि महानसादौ तिमूलस्य वह्नित्वादौ संबंधात एव
च्छिन्नत्वात्यंताभावादिघटितत्वस्यादिरूपसाधनसमानाधिकरणधर्मवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वोपपादनपरतया दीधितिः

गदा॰ कारव्याख्यासंगतेर्दुर्वारत्वात् एतेनावृत्तित्वावृत्तं तदधिकरणताव्यापकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव तद्विघधिक
१ रणत्वमित्यपि निरस्तं तत्रापि साधनसमानाधिकरणधर्मो तदधिकरणत्वप्रवेशेन दीधितिकारीय तत्र मूलव्याख्यानासंगतेः १
रितिचेन्न तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वाशत्यनेन स्वव्यापकतदनधिकरणत्वाकत्वस्य विवक्षितत्वात् तत्र न मूलसंगतेर्धर्मपदसार्थ
क्यं चोपपद्यते न च तादृशमूलसंगमनस्य तदनधिकरणेतरावृत्तित्वनिवेशनेनापि संभवात् विरुद्धवैयधिकरण्यं निवेश्य ध
र्मपदोपादानस्य यत्नोमिति वाच्यं तदनधिकरणेतरावृत्तित्वस्य स्वव्यापकतदनधिकरणताकत्वमेव न तु तदधिकरणवृत्तित्वे
सति तदनधिकरणवृत्तित्वं वृत्तिमत्त्वं वा तदभावाप्रवेशेन उक्तरीत्या विशेष्यसार्थक्यस्योपपादयितुमशक्यत्वात् मित्यस्य
तदनधिकरणेतरवृत्तित्वप्रतियोगिकाभावार्थकत्वे तादृशाव्यक्तिविशेषाभावस्य तत्समानाधिकरणतया तदप्रसि
द्धेः तादृशावृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावार्थकत्वे तादृशावृत्तित्वत्वस्य स्वसमानाधिकरणतदधिकरणतदधिकरणवृत्तित्वनि
त्वत्वापेक्षया गुरुशरीरत्वेनाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया तादृशाभावाप्रसिद्ध्या तस्य तदर्थकत्वायोगात् पद्यत इति न
द्रूपन्याधर्मावृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशोपकान्तराव्यभिचारिण्युभयसाध्यके विशेष्यान्यभिचारिणि विशिष्टसाध्यके वि
शेष्यान्यभिचारिणि विशिष्टसाध्यके च व्यभिचारिण्यतिप्रसंगस्याग्रे दर्शनीयतयोक्तत्वात् तत्र माहव [illegible] त्वित्यपि १
त्रापि तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वं स्वव्यापकतदनधिकरणताकत्वमेव न तु तदधिकरणावृत्तित्वे सति तदनधिकरणवृत्ति १
मत्त्वं वा तदभावाप्रवेशेन उक्तरीत्या विशेष्यसार्थक्यस्योपपादयितुमशक्यत्वात् नापि तदधिकरणावृत्तित्वमात्रं तथा
सति गगनादौ प्रमेयत्वादेस्तादृशवैयधिकरण्यसत्त्वेन प्रमेयत्वादेरिति मूलासंगतेः गगनत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणता
प्रसिद्ध्या गगनत्वादेर्निरुच्यमानवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वासंभवेन प्रमेयत्वादेरिति मूलस्य वैयधिकरण्यावच्छेदकाप्र १
सिद्ध्यर्थकतया संगमयितुं शक्यत्वेऽपि [illegible] क्रमेण दीधितिकारीयमहानसादाविति मूलव्याख्यानासंगतेर्दुर्वारत्वात् १

५

प्यत्तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छिन्नकत्वनिवेशेनैव उपपत्तेर्व्यधिकरणतानिवेशो व्यर्थः शुद्धसत्तायाः गुणत्वाद्य
धिकरणे सत्त्वेपि विशिष्टाभावसत्त्वात् विशिष्टसत्ताव्यापकतायाः गुणभेदे सत्त्वात् तथापि विशिष्टाधिकरणताया व्या
पकताघटकत्वालाभयाधिकरणतोपादानेनैव सत्त्वो मूलोक्तदोषाणां यथाश्रुतोपरि वाच्यतया तदधिकरणवृत्तित्वरूप
वैयधिकरण्यमेव निवेश्यं तथा चाधिकरणत्वनिवेशो वस्तुमाणाणाति व्याप्तेरवउर्वोरत्वात् गुणत्वाद्यधिकरणे सत्ताया
वृत्तेः उभयत्वविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नायामपि तस्यां तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वस्यायथार्थपि तन्मशक्यत्वान्न वृत्ते
र्व्याप्यवृत्तितया भिन्नरूपेणापि तद्वृत्तितदभावासंभवात् एवं चाधिकरणतापदानुपादानेन स्वविशिष्टसाध्यतावच्छेदकसंब
न्धेनैव तादृशाधिकरणवृत्तित्वस्य निवेशनीयतया जातिमान्मेयत्वादित्यादौ जातित्वाद्यधिकरणे समवायादिना वृत्तेरप्रसि
द्धा जातित्वादौ जातित्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वं दुरुपपादं अधिकरणतापदमपि अधिकरणतासामान्यपरं अन्य
था द्रव्यत्वगुणादिवृत्तित्वविशिष्टसत्तानिरूपिताधिकरणताधिकरणताविशेषैरेव तत्र तत्र शुद्धसत्तात्वाद्यवच्छिन्न
वत्त्वाद्युपपत्तेः शुद्धसत्ताद्यवच्छिन्ननिरूपितावेदाधिकरणताया न पदप्रयोगेन यत्किंचिद्विशिष्टाधिकरणतायाः गुण
त्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तितया तामादाय शुद्धसत्तात्वादेरपि गुणत्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वापत्तेः एवं च धूमादेः
कालिकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतायाः अयोगोलकादिवृत्तितया धूमत्वादेरयोगोलकत्वादिवैयधिकरण्यावच्छेदक
त्वानुपपत्तिः साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वेनाधिकरणताविशेषणीया न च तादात्म्यादिवृत्त्यनियामकसंबंधेन
साध्यतायामव्याप्तिः संबंधितायाः एव निवेश्यत्वात् न च संबंधितायाः संबंधरूपतया संयोगेन दण्डादेः साध्यत्वे समवायेन दण्ड
संयोगादिहेतावतिव्याप्तिः स्वस्य स्वानधिकरणत्वेपि स्वसंयोग्यधिकरणतया दण्डत्वाद्यवच्छिन्नसंयोगस्य साधनसमानाधि
करणदण्डत्वाद्यधिकरणतित्वेन तद्वैयधिकरण्यावच्छेदकत्वानुपपत्तेः एवं समवायेवामते समवायेन साध्यतायां दण्ड

ग.दी.

10

तौ साधनाधिकरणे सर्वत्र समवेतमात्रस्यैव समवायसत्वात् अवच्छेदकाप्रसिद्ध्याः व्याप्तिरिति वाच्यं संबंधात्रयोगीतायाप
वसंबंधत्वरूपत्वाद्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगीताकत्वविशिष्टसाध्यतावच्छेदकसंबंधात्प्रयोगितायास्तदनधिकरणमा
त्रवृत्तित्वेन तत्वमित्यर्थपर्यवसानेन सर्वसामंजस्यात् स्वप्रतियोगिकसंयोगस्य स्वस्मिन् सत्वेपि तदनुयोगितायाऽसंभवात्
अन्यथा संयोगेन स्वस्मिन् स्वविशिष्टबुद्धेः प्रमात्वापत्तेः समवायैक्यमते समवायानुयोगिताभेदस्यातिप्रसंगभंगायाव
श्यकतया उक्तानुपपत्यनवकाशात् अथैवमपि महाकालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ साधनसमानाधिकर
णमहाकालावृत्तिधर्मवैयधिकरण्यावच्छेदकाप्रसिद्ध्याः व्याप्तिः अवृत्तिगगनत्वाद्यवच्छिन्नस्य कालिकसंबंधित्वाप्रसि
द्धा गगनादेः कालवृत्तितामते महाकालेपि तादृशसंबंधित्वसत्वात् गगनत्वात्वादेरपि तथात्वायोगात् साध्यताव
च्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतासामान्ये यद्विशिष्टप्रतियोगीकत्व तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वाभावोभयाभाववत्वं त
दित्युक्तौ गगनादेः कालावृत्तितामते गगनत्वादेरुक्तस्थलेऽवच्छेदकत्वोपपत्तावपि विषयितादिसंबंधेन घटादिसाध्यक
नित्यज्ञानत्वादिहेतुके तदप्रसिद्धिर्दुर्वारैव वस्तुमात्रस्यैव नित्यज्ञानवृत्तिविषयिताप्रतियोगित्वात् विषयितासामान्ये
उभयाभावस्य दुर्घटत्वात् न च यद्रूपावच्छिन्ननिरूपितयद्युक्तसंबंधावच्छिन्नाधिकरणता साधनसमानाधिकरणयत्किंचिद्
धर्मेनधिकरणमात्रवृत्तिस्तद्धर्मावच्छिन्नाधिकरणताभिन्नत्वं साध्यसामानाधिकरण्यघटकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छि
न्ननिरूपिता साध्यतावच्छेदकसंबंधाधिकरणघटकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितसाध्यतावच्छेदकसंबंधा
वच्छिन्नाधिकरणतानां तथाविधानां भेदस्य कालिकविषयितासंबंधावच्छिन्नाधिकरणतायां सत्वाल्लक्षणसमन्वय इति
वाच्यं उक्तयुक्त्या महानसीयवह्नित्वविशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणताभ्यः शुद्धवह्नित्वशुद्धसत्वाद्यवच्छिन्नाधिक
णताया अनतिरेकितया तद्रूपावच्छिन्नसाध्यकेऽव्याप्तेः सैव साधनसमानाधिकरणयत्किंचिद्धर्मानधिकरणमात्रवृत्ति

त्वावच्छेदकं यादृशयादृशरूपावच्छिन्नयत्संबंधावच्छिन्नाधिकरणसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नयद्रूपा
वच्छिन्नाधिकरणतात्वं तद्रूपावच्छिन्नसमानाधिकरण्यव्याप्तिरिति विवक्षया सर्वानुपपत्तिपरिहारसंभवात् धूमवह्नि
त्वावच्छिन्नाधिकरणतात्वे प्रत्येकं महानसीयत्वपर्वतीयत्वाविशिष्टवह्नित्वाद्यवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतात्वा
वच्छिन्नभेदकूटसमानाधिकरणत्वात् व्यभिचारिणि साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिक
रणतात्वस्यापि व्यभिचारनिरूपकाधिकरणवृत्तित्वानवच्छेदकतया तदवच्छिन्नभेदस्य निरुक्तभेदकूटांतर्गतत्वा
त् तादृशाधिकरणतात्वेन तद्भेदसामानाधिकरण्यविरहेणातिव्याप्त्यनवकाशादिति कृतविस्तरेण पूर्वकल्पपरि
त्यागे बीजमाह माहेति नेति तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वशून्यधर्मावृत्तित्वस्थले तादृशधर्मपर्याप्तत्वनिवेशे सत्ताद्युभ
भयत्वादेस्तथाविधपर्याप्तत्वविरहेणावच्छेदकत्वमनुपपद्यत इत्याशयेन विशिष्टसाध्यकानुसरणां सत्ताया गुणत्वा
भाववन्मात्रवृत्तित्वविरहेऽपीत्यनेन नत्वनित्यत्वोभयत्वादेः पूर्वकल्पेऽवच्छेदकत्वासंभवः सूचितः महानसादि वि
मादावित्यादि स्थले साधनाधिकरणे वह्नितद्वदद्वद्वृत्त्यंताभावान्योन्याभावप्रदर्शकं सिंहव्याघ्रावलोकनन्यायेन पूर्वल
क्षणद्वयरूपक्षणपरतया सांप्रदायिकाव्यावृत्तेस्वयं च तेषाम सामर्थ्यसूचनाय प्रकृतलक्षणद्वयक्षणपरतया तत्सम
यिष्यन्तदाकांक्षामनुदर्शयितुं प्रमेयत्वादेरित्यादि दूषणमनुद्भवतिनास्तीति व्यतिरेकात्वेन साध्यतावच्छेदकसंबंधे
न यत्किंचिदधिकरणे वर्तमानो यो व्यतिरेकस्तत्प्रतियोगितायोगित्वेन तेनतेन समवायेन साध्यतायां साधनसमाना
धिकरणस्य जात्यादिनिष्ठ व्यतिरेकप्रतियोगिनः सत्त्वादेरनधिकरणमात्रे साध्यतावच्छेदकसंबंधेनाधिकरणत्वा
प्रसिद्धावपि नाव्याप्तिः एतेन काशादिरूपव्यतिरेकप्रतियोगागगनाकाशाभावानधिकरणाप्रसिद्धिभयेनान्योन्याभा
वप्रतियोगितावच्छेदकपरतया केषांचिद् व्यतिरेकिपदव्याख्यानमप्रड्दे पाः यद्यपि प्रमेयत्वादेरपि किंचित्संबंधावच्छि

न्नव्यतिरेकप्रतियोगीत्वमक्षतमेव तथापि येन संबंधेन तदन्नाधिकरणमात्रवृत्तितानवच्छेदकत्वे विवक्षणीये स्वानि-
ष्टव्यतिरेकप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य येन संबंधेन तत्र संबंधविशेषणत्वोपगमात् न दोषः अत्र चरमनिरुक्तस्यावच्छे-
दकत्वस्य स्वत्वगर्भतया नानातद्व्यक्तिविश्रामात् तद्धर्मवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वेन नानाद्धर्मवैयधिकरण्यावच्छेदका-
नामेकैकभेदनिवेशासंभव इति यावन्तो वैयधिकरण्यावच्छेदधर्माः प्रामाणिकरूपेण तावद्भेदकूटवत्त्वनिवेशनस्या-
वश्यकत्वे साधनसमानाधिकरणधर्मे यावत्त्वविशेषणमनर्थकं व्यभिचारिणि पक्षधर्मे वैयधिकरण्यानवच्छेदका-
स्यापि साध्यतावच्छेदकस्य धर्मान्तरवैयधिकरण्यावच्छेदकस्य धर्मान्तरवैयधिकरण्यावच्छेदकत्वेन वैयधिकरण्याव-
च्छेदकयावद्धर्मान्तर्गततया तद्भेदस्य च तत्र सत्त्वेनातिप्रसंगविरहात् इति व्यतिरेकत्वस्य धर्मविशेषणत्वमेव तेनैव सा-
मंजस्यं प्रमेयत्वादेर्वैयधिकरण्याप्रसिद्ध्यापि विपरीतेषावैयधिकरण्यं प्रसिद्धं तदवच्छेदकं भेदकूटमादाय सद्धेतौ
लक्षणगमनसंभवादित्याशयेन धर्मे यावत्त्वोत्कीर्तनं यावदवच्छेदकधर्मलाभार्थकतया व्याचष्टे
वस्तुतस्त्विति तादृशस्य साधनसमानाधिकरणस्य कस्यापि स्ववैयधिकरण्यावच्छेदकं साध्यतावच्छेदकमिति शेषः ए-
तावता लक्षणं कीदृशमित्याकांक्षायामाह तथा चेति साधनसमानाधिकरणे तादृशे यत्किंचिदेकधर्मे वैयधिक-
रण्यावच्छेदकपर्याप्तिरित्यर्थः तेन साधनसमानाधिकरणधर्मत्वावच्छिन्नानधिकरणाप्रसिद्धावपि न क्षतिः विशिष्टवह्नित्वा-
दिरूपवैयधिकरण्यावच्छेदकधर्मभेदस्य साध्ये वह्नित्वादेरसत्त्वात् व्याप्तिरतोवच्छेदकानां तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदकूट-
निवेशनप्रयासं परित्याज्यावच्छेदकताव्यक्तिनानात्वे हि तत्त्वेनाभावकूटं निवेशयति यावता तादृशावच्छेदकत्वस्य शून्येति तादृशा-
वच्छेदकत्वं यत्र तन्न्यूनमित्यर्थः विशेषणविशेष्यान्तर्भावेन वह्नित्वादेः पर्याप्त्यवच्छेदकत्वं तदभावः केवलविशेष्ये त-
त एवेति भावः लघवेद्धर्मावच्छिन्नाधिकरणतातादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वरूपमवच्छेदकत्वं विशिष्टवह्नि- ११

त्वादौ विशिष्टवह्नित्वत्वादिरूपमेव यद्यत्पदेन तद्रूपावच्छिन्नस्यैवोपादानात्तच्चाव्यासज्यवृत्तिकथं तदभावः शुद्धवह्नि
त्वादाविति वाच्यं पादस्य धर्मावच्छिन्नपर्याप्त्यनिरूपकत्वावच्छेदकताकाधिकरणतासामान्ये तादृश्यानधिकरणमात्रवृ
त्तितादृशधर्मवत्त्वरूपवैयधिकरण्यावच्छेदकतानिवेशान्महानसीयवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणतानिरूपितावच्छेदक
त्वस्य महानसीयत्वादिसमुदाये व्यासज्यवृत्तितया तत्पर्याप्त्यवच्छेदकस्यापि तथात्वेनानुपपत्त्यभावात्तत्तदवच्छेदकता
संताभावापेक्षयाऽनन्तदवच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्य धर्मिनिवेशाधिक्येन गुरुतया न तन्निवेशः न च विशिष्टस्यावच्छेद
कत्वे शुद्धस्यानवच्छेदकत्वानुपपत्तिभयेन व्यासज्यवृत्तिधर्मोत्पत्ताभावस्यैव तादृशधर्मावच्छिन्नभेदस्यापि प्रकोन द्वावि
त्यादिव्यवहारप्रतीतिबलेन तद्धर्मतानिस्वीकारात् विशिष्टत्वपर्याप्त्यवच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदस्य शुद्धविशेष्येऽवनत्वा
त् महानसादौ वह्निमत्त्वतो वृत्तं तत्तान्योन्याभावसत्त्वेन प्रकृतलक्षणादिनिमाविप्लुतीति तथा वेति तदनधिकरणत्वं वैय
धिकरण्ये घटवान्द्रव्यमपि द्रव्यमितिसाधनसमानाधिकरणस्य वह्नेरेव तादृशोभयवित्तदनधिकरणत्वघटितवैयधि
करण्यस्य वह्नित्वावच्छिन्ने सत्त्वादिति भावः नचैवं सर्वस्यैव वस्तुनो वृत्त्यनधिकरणतया मात्रपदव्यवच्छेद्याप्रसिद्ध्या वह्नि
त्वाद्यवच्छिन्नवैयधिकरण्येऽद्रूपपादमिति वाच्यं स्वव्यापकतदन्याधिकरणताकत्वरूपतदनधिकरणमात्रवृत्तित्वस्यत
पपादत्वात्तदधिकरणावृत्तित्वरूपवैयधिकरण्यनिवेशेन प्रमेयत्वादेरित्यादिदूषणानवकाशात् मूलन्यूनताभे
गावतन्त्यत्वयिदूषणमाहुएतेनेति संबंधभेदेन वह्न्यादौ वैयधिकरण्यस्य वह्नौ सत्त्वेनेत्यर्थः तदवस्थाटीकापत्ती
समवायित्वरोतिरात्तच्चवृत्तिविशेषणं तादृशानियत्किंचित्संबंधावच्छिन्नवह्न्यधिकरणवृत्तित्वाभावरूपेत्यर्थः तादृ
शधर्मवत्संबद्धत्वस्य सामान्याभावनिवेशे च व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरवच्छेदकाप्रसिद्ध्या कविसद्धेतावव्याप्तिरपि
द्रष्टव्या सर्वथा विशेषणीतिमाधनवतियेन येन संबंधेन यद्वर्तते न तेन संबंधेन तदधिकरणगर्भस्य धर्मयत्र

ग०
टी०
12

विशेषणताविशेषगर्भस्य वैयधिकरण्यस्य विवक्षायामित्यर्थः नोक्तदोषः केचित्तु नीलत्वेति विशेषणात् महाकालो घटवान्
कालपरिमाणादित्यादाववच्छेदकाप्रसिद्धिरूपदोषोऽर्वाप्येवेति सूचितमित्याहुः तत्रेतादृशदोषस्यापि पूर्वमुक्तत्वात् आत्माश्र-
येति साध्यसमव्याप्तत्वघटकसाध्यनिरूपितो यादृशनिष्ठव्याप्तेरप्यनौपाधिकत्वरूपया अनौपाधिकत्वशरीरे अनौपाधिकत्वनिवे-
शात् इति भावः यच्चाप्यनौपाधिकत्वरूपव्याप्तेः प्रकृतसाधनघटितत्तया साधनभेदेन भेद आवश्यकः तथा च साध्यसमव्याप्तोपाधि-
निष्ठव्याप्तेः प्रकृतसाधननिष्ठव्याप्तिभिन्नत्वान्नात्माश्रयावकाशः तथाप्यप्रसिद्धव्याघातपरिहाराय साध्यसमव्याप्तस्य व्यभिचारित्वं
सर्वथावच्छिन्नाभावो विवक्षणीयः तत्र च प्रकृतसाधनाप्रवेशात् साधनभेदेन न व्याप्तिभेद इत्यभिप्रायेणेदं आत्माश्रयादीति यावत्
साध्यव्यापकव्यापकत्वरूपानौपाधिकत्वे यावत्साध्यव्यापकत्वं साध्यमयीति व्याप्तिनिरूपकत्वं यदि व्यापकत्वं तत्त्वेन वा तन्निष्ठव्या-
प्तिनिरूपकत्वं गकप्रकृतसाध्यकत्वघटितत्तादृशानौपाधिकत्वं प्रकृतव्याप्तिघटितमित्यात्माश्रयः यदि श्रयः यदि च यावत्सा-
धनाव्यापकाव्यापकक साध्यसामानाधिकरण्यमनौपाधिकत्वं तदा प्रकृतसाध्यातिरिक्तसाधनव्यापकत्वोपहितत्वापि घटादौ तद-
व्यापकत्वग्रहसंभवेन प्रकृतसाधननिष्ठप्रकृतसाध्यव्याप्तिग्रहस्यानौपाधिकत्वग्रहानपेक्षत्वेति नात्माश्रयोऽपि त्वनवस्थैवेत्यभि-
प्रायेणाधिपदं ननु साध्यवन्निष्ठात्यन्ताभावाप्रतियोगित्वघटितोपाधिलक्षणस्य घटत्वरूपवान् सत्त्वादित्यादिस्थलीयेऽत संयोगा-
द्युपाधावव्याप्तिः तिष्ठानव्याप्यवृत्तितया साध्यवति तदभावसत्त्वात् एवं नानाव्यक्तिकार्द्रेन्धनाद्युपाधावतिप्रसक्तित्वाद्यव-
च्छिन्नाभावप्रतियोगित्वमादायाव्याप्तिरित्याशंक्याव्याप्तिलक्षणघटकनिरुक्तोपाधित्वस्य सकलोपाधिसाधारणत्वविरहेऽपि सर्व-
त्र व्यभिचारिणः किंचिदुपाधिसाधारणस्यैव व्याप्तिलक्षणे नातिप्रसंग इति तदव्याप्तिर्न दोषायेति परिहरति यत्रोपाधिरिति तद्व-
च्छिन्नेति अव्याप्यवृत्तिनानाव्यक्तिकतत्तदुपाधिमच्छिन्नेत्यर्थः तद्वत्प्रकारकप्रमाविषयत्वस्य विषयभेदेन भिन्नतया नाव्यवृत्तित्वसंभव
इति तदुपेक्षितं संयोगाद्युपाध्यभावप्रकारकप्रमाविषयत्वे केवलान्वयीति तदभावाप्रसिद्धिरतस्तदत्यन्ताभावमुपेक्ष्य तद्वच्छे-

द्रान्तु स्मरणं तद्धर्मेद्दाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतत्तात्मकतत्ताकमेव दोषादिति प्रमाविषयत्वं तु यथार्थं न साध्यवत्यपि तद्ध
र्मेदप्रमविषयतासंभवात् ज्ञानसामान्यमुपेत्य प्रमाणस्मरणमादिपदाद्व्यभिचारनिरूपकाधिकरणभेदादिपरिग्रहः अ
स्तिनिरुक्तौपाधित्वाश्रयेदतिशयः तथा च तावतैव तत्र नानौपाधिकत्वमिति भावः वाजुता हृष्टान्त(खंडो)पाद्धेरपि तद्देशका
लवृत्तित्वविशिष्टस्य द्वित्वावच्छिन्नस्य वाभावः साध्यवति वर्तत इति तस्याप्युपाधित्वेन च घटने यदि चाप्रतियोगित्वप्रतिता म
नुवच्छेदकावच्छिन्नपरे न तदा तद्वृत्तौ साधनाव्यापकस्य घटादेर्द्रव्यत्वमेयत्वादिना साध्याव्यापकत्वमादाय नौपाधित्वव्याप
तइमतमाह यदि चेति केचित्तु विशिष्टाभावस्य विशेष्यविशेषणसंबंधप्रतियोगिकत्वमेव स्वीकुर्वन्ति द्वित्वावच्छिन्नाभावं च
नागीकुर्वन्ति अतएव मणिकारेण पितादृशाभावानभ्युपगमादि सिद्धान्तग्रन्थे वक्ष्यते इत्यनोपादि संभवइत्युक्तं तल्लक्ष्यार्थ इति
तथा च सद्धेतौ च द्रव्यत्वादिना साधनाव्यापकस्य घटादेः प्रमेयत्वादिना साध्यव्यापकत्वेऽपि साध्यव्यापके ज्ञावच्छेदकस्य साधनव्यापक
तानवच्छेदकत्वासंभवान्न निरुक्तधर्मवत्त्वमिति न सोपाधिता पतिरिति भावः अत्र संबंधादिविवक्षाद्वयमुद्भास्य सहानवस्थाननिय
मरूपविरोधितायाः प्रतियोगीत्वरूपत्वखंडनस्य प्रकृतानुपयुक्तत्वशङ्कामुद्धासायतत्प्रयोजनं दर्शयति अनवस्थामिति सहा
नवस्थाननियमघटकस्य नियमस्य व्याप्तिरूपतया अनौपाधिकत्वघटकौपाधिताशरीरनिविष्टप्रतियोगितायामनौपाधिक
त्वान्तरस्य निवेशोऽन्तद्घटकप्रतियोगीत्वान्तरे चानौपाधिकत्वान्तरस्येत्येवं क्रमेण व्याप्तिविषयानवस्थामित्यर्थः यद्यपि सहानव
स्थाननियमस्तदधिकरणसामान्यावृत्तित्वं तच्च तदधिकरणतत्वावच्छिन्नाभावरूपं तत्व्याप्तिघटितमिति तानवस्थावसरः न
च तदभावव्याप्यत्वरूपसहानवस्थाननियमपदार्थाभिप्रायेणानवस्थाप्रदर्शनमिति वाच्यं एवं सत्यन्योन्याभाववत्त्वमेव ता
प्रसिद्ध्या समवायेन सत्ताभावप्रयोगिनायामव्याप्तिप्रदर्शनस्य सङ्गत्यापत्तेः तथापि तदधिकरणावृत्तित्वे यथाश्रुतेनांयदि स
हानवस्थाननियमपदार्थस्तदा विशिष्टसत्ताद्यभावप्रतियोगित्वासंग्रहात् विशिष्टस्यानतिरेकेण तत्रावशिष्टाभावाधिक

ग० एणावृत्तित्वस्य कुंडलेभत्वादित्यभावाधिकरणनिष्ठाधिकरणतासामान्ये यद्धर्मावच्छिन्ननिरूपितत्वाभावस्तद्धत्त्वमेव विवक्षणीयं घटा-
वृ० भावादिमन्निष्ठान्यादीयाधिकरणतायां घटादिनिरूपितत्वस्याभावसत्त्वादतिप्रसंगस्य वारणाय सामान्यपदोपादानं न दर्थं स्व-
13 व्याप्तिरित्यपि प्रायेणेदं नाहशाधिकरणतायां प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वमिवेशस्याकृतत्वाग्रे प्रसिद्धिप्रदर्शनसं-
पत्तिः कपिसंयोगादेस्तदभावाधिकरणे भिन्नदेशावच्छेदेन घटादेः सत्त्वात् स्वप्रागभावाधिकरणे भिन्नकालावच्छेदेन वृत्त्याऽव्या-
प्तिमाशंक्य पूर्वकसंवेयति पके तिलयाचपकदेशावच्छिन्नसदेवच्छिन्नसदेककालावच्छिन्नपदेकाधिकरणावस्थानेन तदभा-
ववत्त्वमर्थः देशकालावच्छेद्यत्वयोरनुगतेन रूपेण निवेशस्तेन यत्र कपिसंयोगादितदत्यन्ताभावयोरेककालावच्छेदेन सं-
योगतत्प्रागभावयोश्चैकदेशावच्छेदेकाधिकरणवृत्तिनियतया प्रयाप्तिनादवस्थानात् पक्षप्येकदेशकालावच्छिन्नमित्यादेरभा-
वावच्छेदकदेशावच्छेदकनदवच्छिन्नं तदवच्छेदककालावच्छिन्नं यत्तदधिकरणनिष्ठाधिकरणत्वतन्निरूपकेत्वं तासामान्ये-
येन्निरूपितत्वाभावस्तत्त्वेवार्थो न संभवति वृत्तिविष्टकपिसंयोगावच्छेदकशाखायां प्रमितावृक्षसंयोगात्यन्ताभावादिदशायां
तत्र तदभाववृत्त्वावच्छेदकत्वात् नाहशसंयोगावच्छेदककालस्यापि मूलावच्छेदेन तदभाववृत्तेर्नयात्वादन्यासिद्धेर्वारत्वा-
त् पापिशाखावच्छेदेन कपिसंयोगसत्त्वदशायां ममिनदानीं शाखायां वृत्तो न कपिसंयोगीति प्रतीत्या प्रनिवारणाय तादृश-
प्रतीत्या कालविशेषावच्छिन्नस्यैव देशस्यावच्छेदकत्वं वृत्त्वाश्रितइति स्वीकरणीयतादृशदेशकालयोर्हेतुमभाववृत्तेरपृ-
थगवच्छेदकत्वसंभवेपि तत्कालावच्छिन्नतदेशस्यानवच्छेदकत्वान्नातिप्रसंगः तथाच यत्कालावच्छिन्नपदेशस्याभावृत्त्यनव-
च्छेदकत्वे तत्कालावच्छिन्नतद्देशावच्छिन्नत्वमेकदेशकालावच्छेदेनेत्यस्यार्थः इति न दोषः कालपदं तु एवं तेन दिवसा-
त्मकस्थूलकालावच्छिन्नघटादेः संयोगतदभावावच्छेदकत्वेपि न क्षतिः देशपदमवच्छेदकदेशांतपनवच्छिन्नदेशपरं तेन वि-
भिन्नभागावच्छिन्नस्थूलावयवस्य प्रतियोगितदभावोभयावच्छेदकत्वसंभवेपि न क्षतिः अथैवमपि व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकानभ्यु-

पगमात्रघटत्वाद्यभावप्रतियोगीत्वासंग्रहः तदवच्छेदकस्यैवाप्रसिद्धेः न चैकदेशकालावच्छेदेनेत्यस्यानवच्छिन्नत्व
विशेषणेनात्ययोक्तदोष इति वाच्यं संयोगाद्यनवच्छिन्नाधिकरणत्वाप्रसिद्ध्यातत् प्रतियोगीत्वासंग्रहात् न चाभावो
धिकरणदैनतायां न तद्विशेषणेऽपि तन्निष्ठाधिकरणतायामेवेति नायं दोष इति वाच्यं एवमपि कपिसंयोगादेः
स्वसामानाधिकरणात्यन्ताद्यभावप्रतियोगितापत्तेर्दुर्वारत्वात् यत्तु व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकानभ्युपगमे अभावाधिक
रणताप्रापघत् क्षणावच्छिन्नयद्देशानवच्छेद्यत्वं तत्क्षणावच्छिन्नतद्देशानवच्छिन्नतदधिकरणनिष्ठाधिकरणत्वा
निरूपकमूलेऽस्ति स्वाधिकरणतायां यत्क्षणावच्छिन्नयद्देशानवच्छिन्नत्वं तत्क्षणावच्छिन्नतद्देशानवच्छिन्नतद
धिकरणनिष्ठाधिकरणत्वानिरूपकतदभाववत्त्वस्य विवक्षणीयत्वात् व्याप्यवृत्त्यभावप्रतियोगित्वापत्तिस्तावत्
ततत्वात् तथा हि घटत्वादेः पटादौ घटत्वाभावाधिकरणतायद्देशकालानवच्छिन्ना तदनवच्छिन्ना व्याप्यवृत्तिपटत्वाद्य
धिकरणताप्रसिद्ध्या तदनिरूपकत्वात् अनवच्छिन्नस्वाधिकरणतावत्त्वघटादिनिष्ठताहृष्टापटत्वाभावाधिकरणत्वा
निरूपकघटत्वाद्यभाववत्त्वाच्च व्याप्यवृत्तिघटत्वादेः स्वाभावप्रतियोगित्वनिर्वाहः घटत्वादेरव्याप्यवृत्तिस्वसमाना
धिकरणसंयोगादिप्रतियोगितावारणाय सत्यन्ते संयोगादेर्गततायाभावप्रतियोगितावारणाय विशेष्यं विभिन्नत
णावच्छिन्नस्य संयोगविशेषावच्छेदकमूलादेस्तदभावावच्छेदकत्वाद्वृक्षादिनिष्ठतदभावाधिकरणतायां न क्षतनव
घेयत्वं किन्तु प्रतियोग्यनधिकरणं च गगनाद्यवानचघेयत्वमेव तदनवच्छिन्नत्वं वृक्षादिनिष्ठसंयोगविशेषाधिकरण
तायामिति तत्राव्याप्तिरतः क्षणनिवेशः तन्निवेशो च यत्क्षणावच्छिन्नस्य मूलादेः प्रतियोग्यवच्छेदकत्वं तत्क्षणाव
च्छिन्नतदनवच्छिन्नतदभावाधिकरणतायां तादृशतदनवच्छेद्यत्वं च न प्रतियोग्यधिकरणतायामिति तथाविधाधिक
रणतात्प्रतिनिरूपकत्वं प्रतियोगीत्यवत्त्वमेवेति नाव्याप्तिरिति तदपि न मूलाग्रादिरूपविभिन्नावच्छेदेन मध्यभागादिवृत्ते

ग॰ ९॰ कावच्छेदेनचवृक्षादौवर्तमानयोः संयोगयोरेकस्यापरस्याभावप्रतियोगीत्वापत्तेः एकसंयोगाभावाधिकरणतायास्तादृ
शप्रमध्यभागायनवच्छिन्नत्वात् अपरसंयोगादिकरणतायास्तदवच्छिन्नत्वेनापरसंयोगस्यतदनवच्छिन्नाधिकरण
तांतराप्रतियोगित्वेनसत्यंतदलसत्वात् तत्रासंयोगानवच्छेदकाभ्यंतरादिभागस्यापरसंयोगाभावादिकरणतावच्छेद
कत्वेनविशेष्यदलसत्वात्तमेवंयादृशयादृशावच्छेदकतवच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववयनिष्ठघटाभावादिकरणत्व
तन्निरूपितादृशावच्छेदकानवच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववदधिकरणत्वंतदनिरूपकत्वविवक्षायामासंजस्यात्गग
नादेः स्वाभाववत्वंभायेघटत्वादिस्वाभावनिष्ठप्रतियोगीत्वासंभवेनदोषाय अन्योन्याभावप्रतियोगीनिष्ठलोपदर्शितायां
मिऽवृत्तित्वेनविवक्षयादोषइत्यन्येरितिसंबंधविशेषमनंतर्भाव्य अभावाधिकरणवृत्तित्वसामान्याभावनिवेशेऽयमितिरति
शेषः येनसंबंधेनाभाववृत्तियः संबंधोघटाभावप्रतिभावप्रतियोगित्वावच्छेदकनयाभिमतइत्यर्थः एवमप्यन्योन्याभा
वप्रतियोगीतावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेनवृत्त्यप्रसिद्धात्तत्रनेनसंबंधेनतदधिकरणवृत्तित्वंदर्घटमतआहतेनसंबंधेना
संबंधितोक्ताविनिवेयेद्दृष्टांतरमाह प्रतीतिनिनवृत्तिसामान्यादाविति शेषः समवायेनवृत्तेः प्रतियोगीतावच्छेदकीभूत
समवायेनसंबंधत्वस्यतादृशेतितादृशेनप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनस्वसंबंधिघटाधिकरणेतदवृत्तितदभाववत्वाभिधा
नेचेत्यर्थः तथासतिसत्तासमवायाप्रवृत्तित्वस्यतदभावेसत्वेनोक्ताव्याप्तिपरिहारसंभवादितिभावः व्यधिकरणसंबंधेने
तिव्यधिकरणसंबंधेनसंयोगादिनागुणाद्यभावप्रतियोगितायांतेनसंबंधेनगुणादिसंवृत्त्याधिकरणप्रसिद्धाव्याप्तिरित्य
र्थः इदमुपलक्षणंप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिमत्यपिकालिकादिसंबंधेनाभाववृत्त्याप्रतियोगीताविशेषण
पाभावत्वावच्छेदकसंबंधेनवृत्तिरवश्यंवाच्यातथाचावृत्तिविशेषसंबंधेनसत्ताद्यभावस्याप्यः सत्तादिरूपाभावत्वेनप्रतियो
गित्वासंग्रहोपिदृष्टव्यसत्ताद्यभावसंबंधाधिकरणेसामान्यादौसमवायादिरूपतादृशसंबंधेनवृत्तेरप्रसिद्धेः वक्ष्यमाणरी

त्येति यादृशसंबंधसामान्ये एकदेशकालावच्छिन्नयदभावाधिकरणानुयोगीकत्वस्य यद्रूपविशिष्टप्रतियोगिकत्वं
स्यस्य च यद्योर्व्यतिरेकस्तद्रूपवत्त्वेन तादृशसंबंधेन तदभावप्रतियोगीत्वमिति निष्कर्षार्थः न च व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकानभ्यु
पगमे एकदेशकालावच्छिन्नाभावाधिकरणत्वाप्रसिध्या नद्यादितोभयाभावाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् एकदेशकाला
वच्छिन्नयदभावाधिकरणानुयोगिकत्वस्याने यदधिकरणनिष्ठाभावाधिकरणतायां प्रघदेशकालानवच्छिन्नत्वावच्छि
न्नतोभयाभाववत्तद्देशकालानवच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वोभयाभाववत्तन्नदधिकरणानुयोगिकत्वद्वयं निवेशनीयमुभयस्य प्रति
योगिकत्वेनाद्विन्नावच्छिन्नाभावनिवेशनसार्थक्यस्यात् न चैवमपि समवायैकत्वनये समवायेन द्रव्यत्वाभावप्रतियोगी
त्वासंग्रहः प्रतियोगित्वासंग्रहः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणताधर्मिकोभयाभावविरहात्वाधिकर
णभेदेनाधिकरणताभेदव्यवस्थापनतत्संग्रहे च अन्योन्याभावप्रतियोगीन्यव्याप्तिः तादात्म्यसंबंधेनाधिकरणताया अप्र
सिद्धेः संबंधिता च संबंध एवेति तद्धर्मिकोभयाभावविवक्षणे पूर्वोक्त एव दोष इति वाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधानि
रूपितानुयोगिताधर्मिकस्य यभाया प्रतियोगिकत्वविशिष्टसंबंधप्रतियोगिकत्वनिरूपकयदभावाधिकरणावृत्तित्वात्
भावस्य विवक्षया समवायैकत्वमतेऽपि प्रतिप्रसंगवारणाय द्रव्यत्वानादिनिष्ठद्रव्यत्वादिप्रतियोगिकत्वविशिष्टसमवायप्र
तियोगिकविलक्षणानुयोगीनत्तो गुणादिनिष्ठतदनुयोगिताभेदस्याभ्युपगमत्वेन प्रतीकारसंभवात् अधिकमग्रे वक्ष्या
मः अवृत्तिगगनादेस्तदभावनिष्ठप्रतियोगित्वेनोपेयद एव नन्तत्स्वीकारेन यस्य येन संबंधेनाधिकरणे यस्य येन संब
धेनानवच्छिन्नापकावच्छेदकावच्छिन्नावावृत्तित्वानडभयाद्वृत्तिः स्वप्रतियोगि धर्मः स्वाभिन्नत्वे सति तद्धर्मवत्त्वमेव तत्संबंधा
वच्छिन्नस्वनिष्ठानुयोगितानिरूपकत्वं तत् संबंधावच्छिन्नप्रतियोगीत्वमिति विवक्षणीये नादृशधर्मस्य चटनदभावा
त्यतरत्वादिकमेव अवृत्तिद्वयस्य परस्परप्रतियोगित्ववारणाय वृत्तिमन्निष्टत्वेन धर्मविशेषणीयः एवमपि गोत्वादेरस्व

ग॰ त्वादिप्रतियोगीताप्रसंगवत्तद्घटत्वादौ द्रव्यत्वाद्यभावप्रतियोगीत्वाप्रसंगतादवस्थ्यमेवतत्त्वाभावविरोधित्वनिवेशोवक्ष्यमाणा
दी॰ मतद्वत्त्वाभावत्वस्यत्रघटस्यैवप्रतियोगितानिवेशोनात्माश्रयः न च द्रव्यत्वाभावादेर्घटत्वादिप्रतियोगिकत्वमिष्टमेवद्रव्यत्वा
द्यभाववतिघटत्वंनास्तीत्यादिप्रत्ययस्यद्रव्यत्वाभावादिविषयकत्वेष्टानिविरहाद्घटत्वंद्रव्यत्वाभावप्रतियोगीतिव्यवहा
15 रस्यसमनियताभावैक्यमतेमतेद्रव्यत्वाभावद्रव्यसमवेतत्वविशिष्टाभावादीनामभेदवादीनामिवान्यमतेपीष्टएवघटत्वे
नघटत्वंद्रव्यत्वाभावप्रतियोगि इत्यादिव्यवहारोपि अधिकरणस्वरूपाभाववादिनांप्रभाकराणामिवास्माकमपीष्टएवएवंगो
त्वादेस्स्वप्रतियोगीकत्वापत्तिमपिद्योतितविरहः घटेघटोगोत्वादिकंनास्तीतिप्रतीतेरसत्वादिविषयतायाइष्टत्वात् गोत्व
मस्त्वत्वप्रतियोगीइत्याव्यवहारोघटत्वप्रतियोगीत्यादिव्यवहारस्याधिकरणव्यक्तिसाधारणधर्मस्वरूपाभाववादिभिरिष्यत
एवेतिवाच्यंएवंसतिसर्वत्रविरुद्धधर्मैरेवाभावप्रत्ययोपपत्तावतिरिक्ताभावासिद्धिप्रसंगात् एवंविरोधिताघटकोभययामा
वादावपिप्रतियोगितान्तरनिवेशोदनयस्याचेतिध्येयंतत्वावच्छेदकेतिप्रतियोगितावच्छेदकेत्यर्थः अप्रसक्तातिप्रसक्तोइ
तिघटाद्यन्योन्याभावाद्यभावस्यतत्प्रतियोगितावच्छेदकघटत्वादिरूपत्वादितिभावः ननुनेदंप्रतियोगीत्वपदव्याख्यायांनिवे
चनंकिंतुव्याप्तिलक्षणप्रविष्टोपाधित्वघटकव्यापकतानिविष्टप्रतियोगितास्वरूपनिरूपणमेवतादृशप्रतियोगीतायाश्च
भेदप्रतियोगीसाधारणाविरहेपिनक्षतिः तावतापिव्याप्तिलक्षणस्यनिर्दोषत्वादित्यतआहप्रकृतोपयोगीतिअत्रयंतत्पदवैय
र्थ्यमितिधूमवान्वह्नेरित्यादौअयोगोलकान्यत्वादिरूपस्योपाधेःसाध्यवद्विशिष्टभेदप्रतियोगीतयाव्यापकत्वानुपपत्तिरितित
ह्यादरत्राप्येवासंतत्पदोपादानंयदिचभावाभावत्वरूपमन्योन्याभावप्रतियोगीव्यावृत्तप्रतियोगीत्वमुपाधित्वघटकव्यापकता
शरीरेनिवेश्यतेनतदासाध्यवद्विशिष्टोपाधिभेदमादायदोषस्यानवकाशात्तद्वैयर्थ्यमितिभावः ननुसाध्यवद्विशिष्टेसप्रागभावप्रति
योगीनघटादिरूपनदिरूपाधितानिर्वहामासंतत्पदोपादानंतस्यापितद्व्याप्तासाध्याभावरूपत्वादित्यतआहसर्वत्रेतिव्यभिचारिणीति ३

शेषः नित्यस्य व्यभिचारनिरूपकाधिकरणभेदादेः ह्रदत्वाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितामादाय असंभवस्य वारणार्थं प्रतियो
गितानवच्छेदकरूपावच्छिन्नत्वविवक्षया आवश्यकत्वेनार्द्रेंधनादेर्धनादेरपि धूमादिप्रतियोगितानवच्छेदकार्द्रेंधनायो
गोलकभेदान्यतरत्वादिना उपाधित्वसंभवइत्याशयेनाह नित्यसाधारणेति न च ध्वंसप्रागभावादीनां सामान्यधर्मेण प्रतियो
गितावच्छेदकइति साध्यवन्निष्ठध्वंसप्रागभावादिरूपायावप्रतियोगितावच्छेदकं नार्द्रेंधनत्वमिति नित्यसाधारणधर्मे०
पर्य्यनितावधानवधावनमफलमिति वाच्यं स्वसमानाधिकरणार्द्रेंधनध्वंसासमानकालीनतत्प्रागभावानां तादृशप्राग
भावासमानकालीनतद्ध्वंसानामार्द्रेंधनत्वस्यैव प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् अन्यथा ध्वंसप्रागभावयोरन्यतराभावविर
हत्वमेतेनाहदृशाध्वंसप्रागभावाधिकरणे अत्रेदानीमार्द्रेंधनं नास्तीत्यादिप्रत्ययाऽउपपत्तेः वस्तुतस्तु यत्तद्रूपवान्नवन्हीरि
त्यादावेतदार्द्रेंधनादिव्यक्तीनां नोपाधिता संभवति तत्तद्व्यक्तीत्वादेः साध्यवन्निष्ठध्वंसादिप्रतियोगितावच्छेदकत्वादित्या
शंकया नित्यस्वेशानेन तत्तद्व्यक्तीनां व्याप्तिलक्षणप्रवेशोपेनदानिरस्तत्वान्नादृशोपाधीनामपि व्यापकरूपेणोपाधित
याव्याप्तिलक्षणप्रवेशएवेति नित्यासाधारणरूपावच्छिन्नस्याचेत्यभिहितं नित्यसाधारणयं वाचैतदेशनिष्ठध्वंसाद्यप्रति
योगिसाधारणधार्थकं तेनार्द्रेंधनत्वादेरपि संग्रहात्तत्तल्लनेतिध्येयं उपाधित्वसंभवादिति तथा चार्द्रेंधनत्वाद्यवच्छिन्नस्य
प्रकृतेऽनुपाधित्वाद् उपपत्तावपि न व्याप्तिलक्षणातिप्रसंग इति भावः इतरथा भेदप्रतियोगितासाधारणरूपावच्छिन्नप्रति०
योगितापालक्षणघटकत्वे भेदप्रतियोगीतेनिश्रप्रोगोलकभेदादेर्भेदप्रतियोगीत्यर्थः अथ यो गोलकभेदादेः साध्य
वन्निष्ठभेदप्रतियोगितयाऽनुपाधित्वे अयोगोलकभेदधूमवदन्यतरत्वाद्यवच्छिन्नस्योपाधितासंभवाव्याप्तिलक्षणानति०
प्रसक्तिर्निर्वहति नाहि ताहृशान्यतरत्वावच्छिन्ने धूमवति तदवच्छिन्नभेदो वर्तते येन भेदप्रतियोगितामादाय तदवच्छिन्न
स्योपाधित्वं व्याहन्येतेन न च जन्यं पृथिवीत्वादित्यादौ परमाणुभेदादेर्जन्यनिष्ठभेदप्रतियोगित्वेन साध्यव्यापकतया जन्यपर

माणुभेदान्यतरत्वावच्छिन्नस्य परमाणुसाधारणत्वेन साधनव्यापकतया उपाधित्वं न संभवतीति तत्रानौपाधिकत्ववारकतया
अत्यंतपदसार्थक्यमितिवाच्यं साधनाव्यापकतायां अत्यंताभावनिवेशस्य निष्प्रयोजनकत्वापाताद् हृद्भान्यतरत्वावच्छिन्नस्य परमा
णुभिन्नावच्छिन्नस्य च साधनप्रधिकरणपरमाणुनिष्ठभेदप्रतियोगित्वेन साधनाव्यापकतयोपाधित्वसंभवात् एवं घटाभावभि
न्नप्रमेयत्वादित्यादौ घटाभावभिन्नत्वावच्छिन्नस्यापि साध्यवन्निष्ठघटाभावरूपघटाद्यभावनिष्ठस्वभेदप्रतियोगितया साध्यव्या
पकत्वासंभवेनानौपाधिकत्वापत्त्या तद्वारकतयात्यंतपदसाधकत्वं तत्पददानेन घटाभावभेदे देवोपाधित्वसंभवादिति तत्र घटाभा
वभेदात्यंताभावस्यापि साध्यवन्निष्ठघटाभावमात्रवृत्तित्वेन तत्त्वल्पयकतया घटाभावरूपतया अत्यंतपदोपादानेऽपि तत्रोपाधेर्दौर्ले
भ्यात् नचात्यंतपददानादत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगित्वालाभादुक्तस्थले घटाभावभिन्नस्य घटाभावात्मकस्वभेदत्वनि
रूपकप्रतियोगीत्वविरहादुपाधित्वं संभवत्येवेतिवाच्यं घटाभावभिन्नं पटत्वादित्यादावुक्तक्रमेण साध्यव्यापकस्य घटाभावभिन्न
स्य घटाभावात्मकस्वभेदत्वनिरूपकप्रतियोगीत्वपि अत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगीत्वविरहादुपाधित्वं संभवत्येवेतिवाच्यं
साध्येन समानाधिकरणघटाभावरूपस्वभेदप्रतियोगीतयोपाधिनापत्त्या साधनाव्यापकत्वदलेपि अत्यंताभावत्वनिरूपकप्र
तियोगीत्वनिवेशस्यावश्यकत्वे उक्तस्थले प्रमेयत्वादिरूपसाधनव्यापकतयानस्योपाधित्वासंभवात् विवक्षांतरेण घटभेद
भावस्योपाधित्वोपपादनेन घटाभावभिन्नस्यापि तदुपपादनसंभवेनात्यंतपदवैयर्थ्यस्याकात्त्वादिति चेन्न अखंडनित्यायोगोलक
भेदरूपोपाधेः साध्यवति कथंचिदपि नात्यंताभावः विशिष्टाभावस्य विशेष्यविशेषणसंबंधप्रतियोगीकत्वमतावलंबमानद्वो
नच्छूस्यादिप्रतितेधपरंपरासंबंधेनादित्वाघभावएव विषयइतिमताश्चचर्णां ज्ञावा तज्ज्यावृत्तिधर्मानविच्छिन्नत्वं वा प्रतियोगि
तायां विशेषणं तथा चाप्रतियोगित्वगर्भमेव व्यापकत्वं वाच्यं तत्र प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वरूपं प्रयुक्तानापि पदित
दत्येनेनानवच्छेदकावच्छिन्नत्वनिवेशप्रागनिर्भरोदर्शितः एवं चायोगोलकभिन्नत्वसाध्यवदन्यतरत्वावच्छिन्नस्योपाधित्वं उ

रूपयादमेवताद्रूप्यसाध्यवत्साध्यवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वादयोरुपलक्षकभेदादेस्तत्ताद्रूप्याभेदप्रतियोगित्वादित्यत्रत्वं
त्पदसार्थक्यात् नत्वेवमतिनित्यसंसर्गाभाववत्त्वद्रूपात्यन्ताभावत्वघटकध्वंसादिवारकतिनित्यत्वाशस्यानतिप्रयोजकत्वे
मेवेत्याशंकायांनित्यत्वांशेपेनानिवेशनेएवकेवलसंसर्गाभावत्वलाभायैवात्यन्तत्वपदमितिदर्शयति संसर्गाभावेतित्व
स्यात्यंतपदस्यअन्योन्याभावप्रतियोग्यव्याप्तिपरिहरणेमाह विरहपदरूपेति ज्ञातिजनितत्वेनअभावाभिलप्यज्ञानेनत्व
तिकबंधकज्ञानविषयार्थकत्वादित्यर्थः अभावान्यत्वउपलक्षणंज्ञानप्रभृतानामेवविरहपदार्थघटकत्वबोध्येतेनना
भावपदवैयर्थ्यं एवंचतदभावग्रहप्रतिबंधकग्रहविषयत्वमेवतदभावप्रतियोगित्वमितिफलितंएतज्ज्ञानान्योन्याभाव
प्रतियोगिसाधारण्ययैवेत्याह प्रतिबध्नातीतिप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिप्रकारकनिश्चयस्याभावधीप्रति
बंधकत्वादितिभावः प्रतिबंधकत्वोपदर्शिकारणीभूताभावप्रतित्वेनदाप्रतियोगित्वांतरप्रवेशमदनवस्थेत्यतआह प्रतिबं
धकत्वंचेति अत्रप्रतियोगित्वालक्षणेअभावप्रतियोगिमतोज्ञानयोरपिभिन्नकालावच्छेदेनैकत्रात्मनिएकत्वेणाव
च्छेदेनचविभिन्नात्मनिवर्तमानत्वादेककालावच्छेदेनेतिएकत्रेतिचकालपदरूपणमरंतेनस्थूलकालावच्छेदेनतयोरेक
धिकरणवृत्तित्वेपिनक्षतिः अत्रैकत्रेत्यनतिप्रयोजनकंअभावज्ञानाधिकरणत्वेन वच्छेदेनतच्छयात्मनिष्ठप्रतियोगि
ज्ञानासंग्रहेपितज्ज्ञानाधिकरणलक्षणवृत्तियत्किंचित्प्रतियोगिज्ञानव्यक्तिमादायलक्षणगमनसंभवात् नचकालमात्रस्ये
वपरमेस्तित्वाज्ञावात् ज्ञानाधिकरणक्षणवृत्तिक्षणवृत्तितया भावज्ञानाधिकरणलक्षणवृत्तिज्ञानप्रसिद्धिरितिवाच्यंअभावज्ञा
नावच्छेदकलक्षणावच्छिन्नवृत्तिकात्यन्त रूपस्यएककालावच्छेदेनावर्तमानत्वस्यानिवेशेनितस्यभगावज्ञानस्यकालविशे
षेणानवच्छिन्नतयासर्वत्रप्रतियोगिज्ञाननाहशक्षणवृत्तिकत्वानियमात् घटाभावज्ञानानवच्छेदकलक्षणावच्छिन्नघटादि
ज्ञानव्यक्तिमाश्रित्यातिप्रसंगात्क्षणकलक्षणावच्छेदेनघटाद्यभावज्ञानाधिकरणवृत्तिघटादिज्ञानस्यापिसत्त्वेनातिप्रसंगवदभा

ग॰
दू॰
17

वपदस्य स्वाभावपरतयैव व्याख्येयः तच्चैवं सति पक्षतावच्छिन्नत्वं परित्यज्य पक्षाधिकरणवृत्तित्वस्य निवेशेनापि निर्वाहसंभ
वः पक्षवृत्त्यभावीयघटाभावज्ञानव्यधिकरणमप्रवृत्त्यान्तरीयघटादि ज्ञानमादाय यदोषघटाभावप्रतियोगित्वेऽपि येति नेरिवाच्यं
अभावज्ञानस्य हि घटाद्यभावज्ञानत्वेनैव निवेशो न तु तत्तद्व्यक्तित्वादिना तथा च तद्घटाभावज्ञानानधिकरणवृत्तिघटादिज्ञानमे
वकर्त्तुं सर्वेषामेवात्मनां कदाचिद्घटाभावज्ञानवत्त्वात् इत्येकदेशावच्छिन्नत्वानिवेशस्यावश्यकत्वात् तदधिकरणवृत्तित्व
शरीरे प्रतियोगितायां तदधिकरणवृत्तित्वत्वावच्छिन्नत्वनिवेशनाम फलेन तदधिकरणवृत्तित्वप्रतियोगिताकाभावनिवेशेना
पि--पपन्ने घटाभावज्ञानवत्वृत्तिपटादिज्ञानेन तद्वृत्तित्वप्रतियोगिकतद्विशेषाभावसत्त्वेऽपि स्वाभावस्य निवेशनीयतया प्रति
प्रसंगानवकाशात् तथा च घटादिज्ञाने घटाभावज्ञानानधिकरणवृत्तित्वसत्त्वेऽपि तत्प्रतियोगिताकाभावसौलभ्यात् घटादेः
स्वाभावप्रतियोगित्वमुपपद्यतादेवेति वाच्यं तदधिकरणवृत्तित्वनिष्ठप्रतियोगितायाः प्रकाशप्रतियोगितायाः संबंधतया निवे
श नया प्रतियोगितायाः पत्रप्रतियोगसंसर्गतया प्रवेशात्तत्र प्रतियोगिप्रकारीभूतधर्मावच्छिन्नत्वभानस्यावश्यकतया तद
धिकरणवृत्तित्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यैव प्रतिबंधकतापत्तया पक्षत्वेनावच्छिन्नत्वानिवेशे उक्तानुपपत्तेरसंगा
त् पत्वे वयं तु अन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकेति प्रसक्तिं निराकर्तुं गाहाभावपदस्य चेति स्वाभावपरत्वादतिन तथा च स्वीयो
गितावच्छेदकेति प्रसक्तिं निराकर्तुं गाहाभावपदस्य चेति स्वाभावपरत्वादतिन तथा च स्वीयो योऽभावः स्वनिष्ठतद्विरहत्वमेव स्व
स्य तदभावप्रतियोगित्वं घटादिन्योन्याभावो न घटत्वाभाववृत्तित्व घटत्वादिनिष्ठं तद्विरहत्वं न तु प्रतियोगित्वमिति भावः घटप
वनदभावप्रतियोगित्वादौ अभावपदे लक्षणया घटादिरूपसमभिव्याहृतपदार्थविशेषिताभावपरे प्रतियोगीपदे ज्ञाने
प्रतिबंधकज्ञानविषयः यत्त्वावच्छिन्नार्थकं तद्वेकदेशज्ञाने चाभावीयविषयकत्वान्वयः इति स्वात्वानुगमेऽपि न प्रतियोगिपदसंक्रा
न्त्यप्रसंगो न न वा भावपदार्थानन्तत्वया प्रतीतिरिति ध्येयं पं संबंधविशेषावच्छिन्नत्वस्य व्यापकताघटकप्रतियोगितायामवश्यं

निवेशनीयतया भेदप्रतियोगितामादाय ोक्तदोषासंभवेन संसर्गाभावत्वनिवेशवैयर्थ्यमित्यत्र तत्पदं संबंधविशेषावच्छि
न्नत्वलाभार्थकं तथैवन्याख्येयं तथा च प्रकृते तादृशयोगित्वप्रतियोगितामात्रस्थलेप्यत्वेपि न क्षतिरित्याहवस्तुतस्त्वित्यादिना य
कसंबंधावच्छिन्नायाइतितथा च साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगिता सामान्यानवच्छेदकत्वनिवेशप्रतियोगितावच्छेदकमात्रं
स्यैव साध्यवल्लिष्ठयत्किंचित्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं यादृशप्रतियोगिता सामान्यानवच्छेदक साधनव
न्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकाप्रसिद्धिः नचायोगोलकभेदत्वादिकमेव न तथा धूमादिमति संयोगादिव्यधिकरणसंबंधाव
च्छिन्नायोगोलकभेदाभावसत्वेपि तत्प्रतियोगित्वायालाघवेन शुद्धभेदत्वादेरवच्छेदकत्वोपगमादिति वाच्यं विषयतासं
बंधेन कालीकसंबंधेनवायोगोलकभेदाभावस्यप्रतियोगितायामेवायोगोलकभेदत्वादेरवच्छेदकतातादृशस्यसा
ध्यवल्लिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वासंभवात् अयोगोलकभेदाविषयकेभेदतरविषयकज्ञानेविषयितासंबंधेन
भेदत्वादृशसामान्यधर्मावच्छिन्नाभावसंभवेपि तत्साधारणतादृशसंबंधावच्छिन्नायोगोलकभेदाय भावस्य भेदसामान्या
नधिकरणदेशाप्रसिद्धा कालिकसंबंधावच्छिन्नभेदत्वावच्छिन्नाभावासंभवेमायोगोलकभेदानधिकरणवोलकाधि
च्छेदेन कालहत्वेः कालिसंबंधनायोगोलभेदाव भावस्य च प्रतियोगितायां शुद्धभेदत्वादेवावच्छेदकत्वायोगात् यदि च
यत्किंचित्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवेशनायोगोलकभेदत्वादेस्तथात्वमुपपादयते तदा वह्निमान् ध
मादित्यादौ वह्न्यादिमन्निष्ठसंयोगसमवायदैशिकाविशेषणतासंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधूमादिमल्लि
ष्ठसमवायसंयोगकालिकसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकवह्नित्वद्रव्यत्वत्वहृदभेदत्वाद्यवच्छिन्नास्योपाधि
तापत्तिरितिभावः यसंबंधावच्छिन्नाणाइतितथा च संयोगादिसंबंधावच्छिन्नवह्न्यादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छे
दकवह्नित्वादेः साधनवन्निष्ठतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वासंभवात् धूमादिमन्निष्ठविशेषणताविशेषादिसं

गं
दू
18

बंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगीतानवच्छेदकायोगोलकायोगोलभेदत्वादेस्तत्वमादिमन्निष्ठताद्दृशसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगी
तावच्छेदकत्वाच्च नकाश्चिद्विशेष इतिभावः संसर्गाभावत्वमनुपादेयमेवेति अयोगोलकभेदात्वाद्दृशंदप्रतियोगितावच्छेदकाव
पिविशेषसंबंधादेवादिनिरुक्तोयाधितावच्छेदकत्वस्यतत्रात्वतनत्वादिति भावः सचास्वरसत्त्वव्यधिकरणसंबंधेनेतितत्याच
पाद्दृशाव्यधिकरणसंबंधेनेतितत्याचपाद्दृशाव्यधिकरणसंबंधेनसंयोगादिनायस्यद्रव्यविशेषादेःकस्चिदपिकस्यविध्वमो
नजानत्तस्यताद्दृशसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वानुपपत्तिः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनैवप्रतियोगिप्रकारकज्ञान
स्याभावधीविरोधित्वात्ताद्दृशाभावधीप्रतिबंधकज्ञानस्यैवाप्रसिद्धेः यद्यपिसमानधर्मिकयोरेवाभावप्रतियोगिमत्ताज्ञानयोः
प्रतिबंध्यप्रतिबंधकभाव इतिसमानाधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावस्थलेपिविरोधिनोरभावप्रतियोगिज्ञानयोरेकत्रैवसत्व
मत्वनियं इतिताद्दृशाभावस्यतत्प्रतियोगिनोवाभ्रमोनकदाचिदपिप्रसिद्धस्तदभावप्रतियोगित्वाव्याप्ते नसंभवस्तस्त
थापिसमानविशेष्यतासमानविशेष्यताप्रत्यासत्त्याप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावोपगमेभिन्नधर्मिकज्ञानस्यापिप्रतिबंधकता
वच्छेदकाक्रांततयाताद्दृशभ्रमात्मकज्ञानमादायलक्षणसमन्वयः संभवतीतिव्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावानुधावन
तत्प्रतिबंधत्वेनकारणीभूताभावप्रतियोगित्वमपित्वेककालावच्छेदेनैकत्रावर्तमानत्वमितिप्रागेवोक्तएवंचयाद्दृशव्यधि
करणसंबंधेनयस्यप्रतियोगिनोभ्रमोऽप्रसिद्धस्ताद्दृशसंबंधावच्छिन्नतदभावज्ञानासमानकालीनतत्प्रतियोगिविषयकसं
बंधानवगाहिप्रमामादायैवलक्षणसंगतिः संभवतीत्यतोदूषणांतरमाहस्वाभावेतिसंबंधस्यनियमचादिनतयावोरवाद
ह स्वाभावज्ञानेनिलवोरित्यस्यस्वाभावज्ञानप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वापेक्षमित्यादिः सर्वत्रसंभवितत्वादितिसर्वत्रप्रतियोगि
तास्वरूपत्वसंभवादित्यर्थः तदभावज्ञानविषयोदाणिनेप्रतिप्रसंगस्यस्वांशेतिवेशेनैवायोगादितिभावः तन्नुतथैवास्ताकिमत
आहास्वाभावेत्यत्रेतिस्वाभावोत्पादावितिपाठेयथाश्रुतविरहनिवेशपक्षेऽभावविरहेतत्स्यपरिग्रहः षष्ठ्यार्थप्रतियोगिताया

इतिस्वस्याभावः स्वाभावइति इष्टार्थं प्रतियोगित्वातिरिक्तानतिप्रसक्तसंबंधस्यैवचत्वादितिभावः तत्रस्वरूपसंबंधस्यैवेतित्र
न्यथाप्रात्माश्रयादितिभाव यद्यपिस्वाभावेत्यत्रप्रतियोगीतायाःसंबंधविषयानिवेशोसंबंधज्ञानस्याविशिष्टबुध्यहेतुतया
स्वाभावेत्यत्रस्वाभावाभावत्वरूपप्रतियोगितानिवेशोपितज्ज्ञानात्पूर्वंनतज्ज्ञानापेक्षेतिनउक्तयत्नात्तथापिविशिष्टसंबंधेसंबं
धस्यापिचटकतयासंबंधविषयाभासमानस्यतस्यशरीरेपितस्यसंबंधविषयाधानंतादृशरोत्यभावांतर्गतमपिसंबंधविषया
तज्ज्ञानमितिविषयमानानवस्थाइवदैवतत्यात्वौचित्यात् प्रतियोगितात्वौचित्यात् प्रकारांतरेणप्रतियोगिताप्रवेशमाह
अभावत्वेति अभावत्वं इत्यादि प्रतियोगिकभेदवत्वप्रतिबंधकत्वेपकत्रवर्तमानत्वप्रतियोगिकाभावइतिभावः नत्वभावादि
व्यवहारगोचरत्वमेवाभावत्वादिकंनतुप्रतियोगिताघटितमितिरुक्तरूपमित्यतआहतथाविधेतिविनाप्रतियोगितामिमिप्र
तियोगीनांतर्भावमंतरेणेत्यर्थः तथाविधव्यवहारगोचरत्वं अभावादिशब्दप्रतिपाद्यत्वं तत्पदशक्तिविषयत्वरूपेवाउभयथा
पिजन्यताघटितंप्रतिपाद्यत्वेस्यतत् जन्यप्रतिपत्तिविषयत्वरूपत्वात् तत्पदशक्तेश्चतत् पदजन्यबोधविषयत्वप्रकारकभ
गवदिच्छारूपत्वात् जन्यताचव्याप्तिघटितानतस्याश्चप्रतियोगीताघटितत्वादितिभावः एवंचप्रतियोगिताचरूपसंबंधवि
शेषइतिएवमतएवमणिकारस्यनिर्भरइतिस्वाचितंइदमवधेयंघटोनास्तीत्यादिबुद्धावभावांशेप्रतियोगिनःप्रकारतया
भानात्मरणेभावादेःकारणत्वेप्रतियोगिताअवच्छेदकत्वाच्च अभावनिष्ठप्रतियोगीनिरूपितोऽनुयोगिताख्यस्वरूपसंब
धोवश्यमंगीकार्यः प्रतियोगीन्यभावविशिष्टबुद्ध्यात्मकोभावोयोघटइत्यादिप्रत्ययस्त्वनानुभवसिद्धइसभावोयमसयो
गीताख्यस्वरूपसंबंधोमानभावःप्रतियोगिव्यवहारः स्वानुयोगितानिरूपकत्वमेवावालंबनेऽधंसस्यप्रतियोगिनिष्ठमन्या
सत्वाप्रतियोगिजन्यत्वानुरोधेनतस्यप्रतियोगिनिष्ठसंबंधोपगमस्यावश्यकइतिचेदस्तुमतथाअभावांतरस्यतादृशसंबंधो
निषुमाणकएवन चजन्यत्वस्ययत्रकार्यतावच्छेदकतातत्रप्रागभावामिश्रानुयोगितानिरूपकत्वापेक्षया प्रतियोगित्व

गं० दी०

19

संबंधेनप्रागभाववत्त्वस्यतथात्वेलाघवात्प्रागभावस्थापितादृशसंबंधःसिद्ध्यतीतिवाच्यं तत्रनिरूपकतासंबंधेनानुयोगिताविशि
शेषरूपप्रागभावत्वस्यैवावच्छेदकत्वोपगमात् अन्यथाप्रागभावनिष्ठात्यन्ताभावादिभेदस्याधिकरणस्वरूपतामतेजन्यत्वस्या
त्यंताभावादिसाधारण्यापत्तेर्गौरवाच्चेतियत्साध्यस्येत्यत्रकर्मधारयसमासेव्याप्त्यैहेतुनिष्ठत्वानुपपत्तिरितिषष्ठीतत्पुरुषमवलं
व्याचष्टेयत्समानाधिकरणेतितथाहीत्यादिनादर्शितंउभयविधानैयायिकत्वस्यसौयाधाचतिप्रसंगादुरतियत्समानाधि
करणसंताभावेत्यादिनाअत्यन्ततत्पदानिमूलेतत्पदमलीकपातानिनत्रविवदितार्थकानिसंबंधविशेषावच्छिन्नत्वेनप्रतियो
गितायाअनेविशेषणापनयाव्यहूत्यभावात्नोक्तदोषइतिअत्रैपनायोगोलाकान्यात्वादिनाधूमादिरूपसाध्यवन्निष्ठनतद्व
त्तित्वोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगितावत्त्वेपितत्त्वस्यसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात्तादृशधर्मस्यमहानसीय
वह्न्यादिरूपयत्किंचित्साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपिसाधनवन्निष्ठाभावयोगितावच्छेदकत्वसामान्याभाव
वत्त्वाभावादितिभावः एकसंबंधावच्छिन्नत्वमितिसाधनसमानाधिकरणाभावाप्रपघसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदका
त्वेयस्यतस्यसाध्यवन्निष्ठाभावीयतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वेसाध्यवनिष्ठाभावाप्रपघसंबंधावच्छिन्नप्रति
योगितानवच्छेदकत्वेयस्यसाधनवन्निष्ठाभावीयतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमित्येवंविव रणीयमित्यर्थ
विशेषणाविशेषसंबंधमात्रनिवेशेनैवसामञ्जस्येसंबंधान्तरनिवेशानुपफलमित्याशयेनाहविशेषणेनेतिप्रथमालक्षणो
संबंधविवक्षायाःफलमाहप्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैवानुमात्रपदस्वलार्थकेनतथाचस्वतत्साधनसमानाधिकरणप्र
तियोगितावच्छेदकसामान्यस्यसाध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमितिसंबंधाविवक्षणेतिव्याप्तिःस्यादिति
भावः लकधर्मसमनियतरूपधर्मस्यसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंभवाद्धर्ममात्रस्योपेक्ष्यप्रतियोगितावच्छेदक
धर्मोन्नमवरणेपपघापिकंवृत्रोवादिमत्वाद्दोपिविषयितासंबंधावच्छिन्नताद्दृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंभवात्तिचदत्वा

दिविशिष्टविषयकेपि कंबुग्रीवादिमत्वाय त्रकारकेत्वानादौतादृशिष्टस्वविषयतासंबंधावच्छिन्नाभावसत्वेनलक्षणत्वा
देस्तत्प्रतियोगित्वावच्छेदकत्वासंभवात् तथापिविषयिताव्यात्ययोगमनकत्वेनाभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधकत्वान्ना
स्तीत्यभिप्रायेणदंअयोगोलकभेदवत्वादेस्त्वधूमवान्निष्ठकालिकादिसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वावच्छेदकत्वबोधेहिन्नो॰
यलक्षणेसंबंधविषयवक्षाफलेदर्शयतिप्रकसंबंधेनेतितथाचयादृशयत्किंचित्संबंधावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियो॰
गितानवच्छेदकंमयतत्रसाधनसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितासामान्यावच्छेदकत्वाभावोविवक्षितस्तदाऽसंभवास्यादिति
भावःयदिचसाधनसमानाधिकरणाभावीयत्किंचित्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावोनिवेश्यतेउभयदत्रएवप्रति
योगितासामान्यंवातदापुनरतिव्याप्तिरेवेतिहृदयंउभयलक्षणएवसंबंधविवक्षणाव्यभिचारणएपतिव्याप्तिबाणप्रकारंदर्श
यतिव्यभिचारिणीत्विति तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकमितितथाचसाधनयन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकेषुसाध्यव
न्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकेषुसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकेषुवायावत्सुसाध्यवत्वप्रकारकप्रमाविषय
त्वत्वातभावात्तत्रचसाध्यवन्निष्ठभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसाधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वयोरभावात्तत्र
लक्षणद्वयातिव्याप्तिरितिभावः अत्यंताभावघटितंतयावत्साधनाव्यापकाव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्ययावत् साध्यव्या
पकव्यापककत्वयोरभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधविशेषघटितत्वेनगुरुत्वयानदघटितमन्योन्याभावगर्भलक्षणद्वयमाह
वन्हिमानित्यत्रअन्योन्याभावलक्षणेपिप्रतियोगितावच्छेदकतयोरेकसंबंधावच्छिन्नत्वस्वविशेषणतास्वविशेषणावच्छिन्न
न्नस्वत्वानिवेशनसावकाशकंअन्यथाअयोगोलकादिनिष्ठयादेरपिधूमाघटकसाध्यवन्निष्ठास्वविषयितादिसंबंधेनसावच्छिन्न
भेदस्यप्रतियोगितावच्छेदकतयाप्रतिप्रसंगात अत्यंताभावघटितलक्षणेचतादृशासंबंधेनायोगोलकभेदत्वाद्यवच्छिन्नतान्
देर्योऽत्यंताभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकतामादायातिप्रसंगेनसंभवतिविशेषणताविशेषसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितायां॰

ग॰ दृ॰

२०

तद्भेदत्वादेरेवावच्छेदकत्वसंभवेन ग... द्वयोर्गोलकभेदत्वादेरनवच्छेदकत्वादिति तत्र प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसं
बंधानिवेशो नास्तीति तथा चान्योन्याभावगर्भव्याप्तौ लाघवानवकाशः तथापि गुरुधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमते ऽन्योन्याभाव
गर्भलक्षणेपि प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधनिवेशनमावश्यकं एवं भेदत्वादेर्विषयितादिसंबंधेन प्रतियोगितावच्छे
दकत्वे योर्गोलकभेदत्वादेर्नाप्रतियोगितानवच्छेदकत्वनिर्वाहः विशेषणतया माश्यापि विशिष्टानुयोगिकाभावानभ्युपगमादिदि
तादृशधर्मस्य साध्यव्यापकतावच्छेदकत्वनिर्वाहाय द्वितीये ऽन्यतमाभावघटितलक्षणे तन्निवेशनस्यावश्यकता सर्वैरेवेत्यभिप्राये
णेदं वस्तुतस्त्वित्यादिग्रंथकल्पितः पाठ इत्यपि वदंति यावद्व्यभिधाभिनद्व्यभिचारोऽभयत्रैव बहुव्रीहिधर्मनिरासायाव्याच
ष्टे यावंतो तेषामिति दूषितानामित्यत्र केन दोषेणेत्याकांक्षायामाह व्यतिकेवलान्वयिन्यव्याप्तेरिति तत्र साध्याव्यभिचारित्वमात्रे केवला
न्वयिन्यव्याप्तिः प्रसज्यते इत्यत एव दोषस्यार्थं कथं भविष्यतीत्याशंकायामाह स चेति केवलान्वयिन्यव्याप्तिश्चेत्यर्थः यथोक्तल
क्षणे यावंतः साध्याव्यभिचारिणस्तेषामव्यभिचारित्वरूपे केवलान्वयिसाध्यव्यतिरेकिणो व्यभिचारि एवं केवलान्वयिन स्वव्य
भिचार एवासिद्ध इति तदव्यभिचारित्वमपि तथेति साध्ये यस्याव्यभिचारितादृशावस्तुत्वे तेप्रसिद्धेरिति भावः कार्त्स्न्येन संबंध इत्य
त्र साधनसाध्यसाधनानुपसाधनसमानाधिकरणधर्मस्य कार्त्स्न्यविशेषणता पृष्ट्वा मूलकृता दूषिताः नानासाध्याश्रयतत्समा
नाधिकरणयोस्तद्विशेषणत्वपक्षयोश्चतोऽन्यतमाभगाय स्ववयंतो दूषयिष्यंतावंतर्भाव्य वितर्कयति कार्त्स्न्यमित्यादिना साधनस
मानाधिकरणस्य विवक्षितमिति शेषः सकलधूमसंबंधस्य प्रत्येकं वह्न्यावभावादित्यभिधानेन साध्यानुयोगिककृत्स्नसाधन
संबंधस्य व्याप्तितापक्षदूषणे मूलस्य तात्पर्यं प्रतियत तथा च कृत्स्नस्य साधनानुयोगिकसाध्यसंबंधस्यादूषणेन तस्य तन्नोपरिहर्तुं न
न तद्दूषयिष्यन् साधनस्य कार्त्स्न्यमंतर्भाव्य वितर्कयति आद्य इति प्रथमपक्षे मूलोक्तदूषणद्वयसंगमय्य ग्रंथिकादोषद्वयमा
ह अव्याप्तेश्चेति पृथिवीति च पृथिवीत्वेति च घटत्वपटत्वादिसकलधर्माधिकरणाप्रसिद्ध्या सकलतत्सामानाधिकरण्याप्रसिद्धि

रतः पृथिवीत्वमिति त्वदुपेत्य तज्ज्ञापकत्वात्तु सरणे पृथिवीत्वव्यापकत्वे पृथिवीनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदक
त्वमस्तीति साधारणमिति नेन दूषणेन हेतुत्वेऽस्य दूने रपि सकलसाधनान्तर्गततयानद्धिकरणप्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिप्रसक्तौ
रतो जातिपदं समवेतार्थके अत एव एकव्यक्तिसाधनकाव्याप्तिसहितदर्शिनातिव्याप्तेरेवाह न रः कृत्स्नधापने साध्यसंबधो
व्याप्तिरिति मन्तः द्वितीयं साध्येकान्तर्विशेषणपदं एकव्यक्तिके न तदभावादिसत्त्व एकव्यक्तिकपदं नाहशासाधनपरं नस्यसा
धनकान्त विशेषणपदं दूषणाय रत्वात्तथाच अत एवेत्यस्य तादृशाशङ्कादूषणपरत्वासंभवादेकव्यक्तिसाध्यकाव्याप्तिपरत
याव्याचष्टे अत एवेति न्यूनताभ्रमापसारयति समव्याप्तेऽपि चेति संख्यापरिमाणादौ संख्यादिसाध्यकपरिमाणादौ शाहृवा
मिति दूषणादौ साध्यत्वे सकलदधिकरणाप्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिः अतः शाह साध्यकात्रयावन्नत्र गगनस्यैव सकलशाहादिकर
णत्वात्तृतीयचतुर्थयोरर्थाभिधानपूर्वकं दूषणमाह तृतीये त्वित्यादिना एकमात्रवृत्तिसाध्यके‥ वद्व्याप्रसिद्धेर्दोषस्त
तो यदाव न चतुर्थे चतुर्थे वह्निमान् सत्वादित्यादावतिव्याप्तिरपि नेत्रैव चतुर्थे यावत्साध्यसमानाधिकरणपदं नत्वमहा
नसत्त्वाद्यधिकरणप्रसिद्धा तदनवकाशादातो यथासंभवमिति धूमादावव्याप्तिरिति सकलवह्निमत्प्रत्येकं धूमस्या
वृत्तेर्वह्निसमानाधिकरणयावद्धर्माधिकरणाप्रसिद्धेरिति भावः सत्वादावपि सत्त्ववद्व्याप्यसाध्यात्पत्तेरुपपद्यते पंचमे यथाश्रुते
यावत्साधनाश्रयसंबंधः साध्ये लभ्येतेन तावता व्याप्तेः साधननिष्ठत्वानिर्वाह इति तन्निर्वाहाय तादृशा साध्यसमानाधिकरण
स्य प्रवेशनमर्थपरिष्कारः स्वपमधिकं दूषणमाह एकमात्रवृत्तिसाधन इति यावत्साधनाश्रयाप्रसिद्धेरिति भावः तथैव ग्रंथ
परिष्कारपूर्वकमेव अत्रापि यथाश्रुते तु हेतुन सामानाधिकरण्यसामानाधिकरण्यं साध्ये लभ्यते अतो व्याप्तेर्हेतुनिष्ठतासंपाद
नाय सामानाधिकरण्यसाधिकरणनिवेशनमेव परिष्कार इति बोध्यं न तु साधनसमानाधिकरणानां मिथ्योविरूपत्वनामि
काधिकरणाप्रसिद्धावपि तेषां प्रत्येकसामानाधिकरण्यमेव साध्ये निवेश्यमिति न मूलोक्तदोषावसर इत्यत आह नाहशानामि

ग॰
टू॰
21

तिसाधनसमानाधिकरणानामित्यर्थः नञ्चापि वह्न्यादिति साध्यतावच्छेदकेन तद्धर्मसमानाधिकरणवृत्तित्वं निवेश्यं न तु दोषो दृ
षणिनानाद्धर्मावच्छिन्नसाध्यके दंडिमान् दंडिसंयोगादित्यादौ ञ्चापि दंडादिव्याप्तौ साधनसामानाधिकरण्यानां सर्वेषां प्रत्येक
समानाधिकरणवृत्तित्वासंभवेनाव्याप्तिर्वा व्यासाधनसमानाधिकरणः सर्वेषामायाद्वृषासाध्यसामानाधिकरण्यलेतत्समानाधिक
रणमित्यर्थेन कोपि दोषः त्यागांकनेश्रयेतितन घाजित्वादिना साध्यं चे — पाककतावच्छेदककोटौ निवेशनेन दानानाव्यक्ति
साध्यकेऽव्याप्तिरतो यद्धर्मपदं प्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपविशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावतिव्याप्तिवारणाय विशिष्टाधिकरण
तायर्भसामानाधिकरण्यप्रवेश्यामित्येतल्लाभायाश्रयपदमुपेक्ष्यावच्छिन्नपदं धूमादिसामानाधिकरण्यस्यापि मेयत्वादिना
वत्त्यादिसामानाधिकरण्यव्यापकतयातिप्रसंग इति ताद्रूप्यसमानाधिकरण्यत्वे व्यापकतावच्छेदकत्वपर्यंत्यानुधावनं
साधनसामानाधिकरण्यव्यापकत्वं साधनतावच्छेदकविशिष्टसामानाधिकरण्यत्वावच्छिन्नं प्रतिव्यापकत्वेन न धूमादिसा
मानाधिकरण्यत्वेन तद्व्यत्यादिसामानाधिकरण्यत्वावच्छिन्नप्रतिव्यापकत्वेपि गुणत्वादिकसाधनविशिष्टसत्त्वात्वाश्र
यसामानाधिकरण्यत्वावच्छिन्नं प्रतिद्रव्यत्वादिसामानाधिकरण्यत्वेनाव्यापकत्वे च न दूषणमिति परिष्कारस्यावश्यापेक्षणीयं
त्वे पदवैयर्थ्यापाऽलघोऽकृतत्वं साधनाश्रयाश्रितसाध्यसंबंधस्य व्यापकत्वद्रूपकृत्तत्त्वं पदार्थं मन्तर्भाव्य प्रकार एवोचितः स च
सिद्धान्तग्रंथ एव करिष्यत इत्याह इत्योपीति तथा चेदानीं यथाश्रुतार्थं दूषणपर एव मूलग्रन्थ इति नासंगतिरिति भावः मू
लोक्तसिद्धांतलक्षणे तत्त्वोऽन्याभावस्याव्याप्यवृत्तितामते द्रव्यनिष्ठसंयोगाभावोपि प्रतियोगिनधिकरणीभूतद्रव्याधिकरणवृ
त्तिरिति संयोगी द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्त्या दूषयित्वा साधनसमानाधिकरणधर्मकान्तत्वविशेषणपदमेव दापयति कारेणेत्यव
लंबनीयः अभाववदर्थकं विनापदमप्रसमस्यंतमित्याह येन व्याचष्टे साध्याभाववती साधिना साध्याभाववदवृत्तित्वमिति प्र
थमलक्षणे साध्याभाववदवृत्तिभेदो विवक्षितत्त्वेन त्वासत्ताभाव इति पद इति भावः सत्तावान् जातेरित्यादौ साध्याभाववति

हेतुतावच्छेदकसंबंधेन न्यूनेत्युक्तेस्तत्त्वाव्याप्तिरतो भिन्नाभावमन्यथान्यच्चेष्टे साध्यविनाऽभाव इति तथा च नन्यूनव्याप्यासंका
र्यं इति भावः तथा च तिनाशादृयोऽभाव एव न तत्तज्ज्ञानं तस्य च निपातार्थेन यावत्प्रयुक्तत्वसंबंधेन भावे साक्षादेवास्वयः प्रयु
क्तत्वं च व्यापकत्वमेवेत्याशयेनाह साध्याभावव्यापको नि साध्यस्य समयोगादि संबंधेन नत्वदीप व्याप्तिवत्तो व्याचष्टे सामानाधिक
रण्यमिति मूले व्यभिचारिणि संबंधस्येति भिचारिनिष्ठान्तरीय संबंधस्येत्यर्थः केनाचित्सह व्याप्तित्वादित्यत्रान्यदीयव्याप्तित्वं
प्रतीयते तच्च न संभवतीत्याचष्टे किंचिद्रूपेति तथा च रूपान्तरावच्छिन्नव्याप्तित्वादित्यर्थः तदेव दर्शयति धूमादेरव्या
तिव्यापकत्वात्तव्याप्तिनिरूपकत्वात् तथा च वह्न्यादौ धूमादिव्याप्तिविशिष्टैवेति भावः मूले तद्बोधादिति केवलासाध्यसामानाधि
करण्ये प्रकारकहेतुमत्ताज्ञानादित्यर्थः अनुमित्युदयादिति अनुमित्युदयोपगमासंभवादित्यर्थः तथा सति द्रव्यत्वा
दिहेतुकादावव्याप्तेनीचेत्याद्यनुमानापत्तेः उदाहरणेवीप्सितत्वयत्वदप्रयोगवैयर्थ्यापत्तेः व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वानु
पपत्तेः सर्वत्र मेयत्वादिना सत्प्रतिपक्षापत्तेश्चेति भावः नतु व्यभिचारज्ञानाभावः साक्षादेवानुपपत्तेः सर्वत्र मेयत्वादिना
सत्प्रतिपक्षापत्तेश्चेति भावः साक्षादेवानुमिति हेतुर्वाच्यः तथा च साध्याभावव्यभिचारिमेयत्वादेर्न सत्प्रतिपक्षताप्रकर
त्वप्रसंगः नवा व्यभिचारस्य हेत्वाभासत्वानुपपत्तिः व्यभिचारशंकानिवर्त्तते नैव उदाहरणेवीप्सोपयोग इत्याशंकते दीधितौ
नवेति तद्बोधः साध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकहेतुमत्ताबोधः सर्वानुभवसिद्धत्वादिति तथा च तत्रानुमित्यापत्तिरिति भावः
एवं पक्षमते कोटिद्वयसहचरितधर्मद्वयदर्शनादुभयत्र व्यभिचारग्रहे संशयानुमितिप्रसंगो पि दुर्वारः विपरीतकोटिसमाना
धिकरणधर्मवत्ताज्ञानस्याविशिष्टबुद्ध्यविरोधित्वात् अन्यथा साधारणधर्मदर्शनाधीनप्रत्यक्षसंशयस्याप्युच्छेदकप्रसंगात्
व्यभिचारज्ञानाभावहेतुत्वं भवदुक्तिकमपिनेत्याह हेत्वंतरइति द्रव्यत्वादिवह्न्यादिव्यभिचारग्रहदशायां धूमादिलिंगकव
ह्न्याद्यनुमितिप्रसंगादित्यर्थः तथा च तत्साध्यकानुमिते तत्साध्यनिरूपितव्यभिचारग्रहव्यभिचारित्वान्न तत्तद्धेतुतासंभव

गा०
दी०
22

इतिभावः ननुतल्लिंगकतत्साध्यकानुमितित्वस्यतल्लिंगधर्मिकतत्साध्यव्यभिचारज्ञानाभावजन्यतावच्छेदकोत्वोपगमेनायंव्यभिचा
रइत्यतआह तत्रैवचेतिहेतावितिशेषः रूपांतरेणेतिद्रव्यत्वादिप्रकारेणव्यभिचारग्रहेधूमत्वाद्यवच्छिन्नतल्लिंगकानुमित्यनेरित्य
र्थः ननुतद्धर्मावच्छिन्नतल्लिंगकानुमितित्वमेवतद्धर्मावच्छिन्नधर्मिकव्यभिचारज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकंवाच्यं तथाच नोक्तदो
षावकाशइत्यतआह हेतुतावच्छेदका ग्रहइतिधूमत्वादिप्रकारेणपक्षधर्मताज्ञानंविनापि अयमालोकोधूमोवेत्यादिसंदेहद
शायांवह्निव्याप्यवानयमिति व्याप्तिमात्रप्रकारेणपक्षधर्मताज्ञानादनुमित्युत्पत्तेरित्यर्थः तथाचतादृशानुमितौव्यभिचारग्र
हप्रतिबध्यतावच्छेदकनिरुक्तधर्मानाक्रांततायामव्यभिचारग्रहस्यकारणतयाआवश्यकत्वेनव्यभिचाराग्रहहेतुत्वेनउक्ता
पिकथयितुमुचितंनचाव्यभिचारस्यकेवलान्वयस्थलेअप्रसिद्ध्याव्यतिरेकिस्थलेपिकेवलान्वयित्वग्रहदशायांदुर्ग्रहतयातत्र
व्यभिचाराज्ञानसहकृतसामानाधिकरण्यज्ञानादेवानुमितिरुपगंतव्येतिवाच्यं स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छे
दकसाध्यतावच्छेदकवत्त्वरूपस्यसिद्धांतग्रंथनिर्वच्यस्याभिचारस्यसर्वत्रैवग्रहत्वात् साध्यस्यकेवलान्वयित्वग्रहदशायांम
नुमितिमनंगीकुर्वाणेसाध्याभाववद्वृत्तित्वरूपाव्यभिचारज्ञानस्यानुमितिसामान्यहेतुत्वस्वीकारेपिबाधकाभावादितिभावः
ननुहेतुतावच्छेदकाग्रहस्थलेसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकव्यभिचारग्रहाभावसहितसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकपक्ष
धर्मताज्ञानादेवानुमितिः संभवतीतितत्रापिअव्यभिचारज्ञानहेतुत्वमसिद्धमपवस्वसमानाधिकरणेत्यादिसिद्धांतग्रंथनिर्वाच्यव्या
प्तिज्ञानस्यहेतुतायांमानाभावादित्यावर्तकतत्राहहेतुतावच्छेदकस्यसाध्यसामानाधिकरण्यधर्मितावच्छेदकविधयाअवश्यंनिवेश
नीयतयाहेतुतावच्छेदकधर्मप्रकारकज्ञानंविनाअनुमितिर्भवत्येवनेत्यतआह विवदंतेवेति केवलान्वय्यनुमानमनुपगंतारोन
व्याः इतिशेषः तथाचसामानाधिकरण्यज्ञानस्यापिहेतुतायैरव्यभिचारज्ञानहेतुतावादिरुपगम्यतेतन्मतापेक्षयाअव्यभि
चारज्ञानस्थलेव्यभिचाराग्रहहेतुताकल्पनतःसामानाधिकरण्यमात्रस्यव्याप्तित्वमन्यमानस्यमतेगौरवाभावेपिसाध्याभाववद

हृन्निवद्रूपव्यभिचारज्ञानहेतुतावादिनवीनमतापेक्षया कारणताद्वयकल्पने गौरवं दुर्वारमेवेति भावः हेतुव्यापकसाध्यसामा
नाधिकरण्यरूपव्याभिज्ञानहेतुतावादिनामसिद्धांतिनामतेपितत्तत्तापेक्षयालाघवमाह व्यभिचारज्ञानेति सिद्धांतिमते व्य
भिचारज्ञानसामानाधिकरण्यज्ञानयोर्न कारणताद्वयं अपितु हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपाव्य॰
भिचारविषयतानिरूपितत्वं साध्यसामानाधिकरण्यज्ञानहेतुतावच्छेदककोटिप्रविष्टसाध्यतावच्छेदकविषयतायां निवेश्य
ते तथा च कारणताया एकत्वाल्लाघवमस्फुटतरमेवेति भावः इदं मन्त्रावधेयं यत्तद्भेदेन समानाधिकरण्यहेतुमताज्ञानहेतुताना
मनंतत्यात्तत्राव्यभिचारविषयतानिवेशोऽनंतस्थलेऽवच्छेदकगौरवं निरुक्तसाध्यतावच्छेदकविषयतानिरूपिताव्यभिचारवि
षयतानिरूपितत्वं अव्यभिचारविषयतायां वा साध्यतावच्छेदकविषयतानिरूपितत्वं निवेश्यतइत्यत्रागमं विना इहेणानंतप
देभेदेनानंतकारणताधिक्यं चेति मन्नाविशेषमनंतर्भाव्य समान्यतत्तल्लिंगकतत्तत्साध्यकानुमितौ न तु लिंगधर्मिकतत्तत्साध्यकव्यभि
चारज्ञानाभावत्वेनैककारणताकल्पनमेव सम्यक् अत्र केचित् व्यभिचारग्रहस्य शरीरं निष्ठमत्यासत्या अन्यनिष्ठमत्यासत्या वा प्र
तिबंधकत्वं न संभवति परपुरप्रवेशस्थले तच्छरीरे अभिव्यक्तस्य व्यभिचारज्ञानसत्त्वेपि अभिभावकत्वादेरनुमितेरुदयात् कायव्यूह
स्थलेपकशरीरावच्छिन्ने आत्मनि व्यभिचारग्रहसत्त्वेपि शरीरांतरावच्छिन्ने तत्रानुमितेरुदयादिति शरीरविशेषावच्छिन्नत्वं निवेश्य
त्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या व्यभिचारग्रहस्य प्रतिबंधकता वाच्या तथा च चैत्रमैत्रादिशरीरभेदेन तदभावस्यानंतहेतुतापेक्षया सामा॰
नाधिकरण्यसामानावच्छेदकत्वोभयप्रत्यासत्त्या अवधारकस्य साध्यसमानाधिकरण्यज्ञानहेतुतायामव्यभिचारविषयत्वनि
वेशएव लघीयान् न च समवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य व्यभिचारग्रहस्य सामानाधिकरण्यसमानावच्छेदकत्वप्र
त्यासत्त्याभावाकारणताकल्पनेनैव सामंजस्यात् तद्धेतुतामतेपि शरीरभेदनिवेशानंतनापत्तीनिवाच्यं तथासति तच्छरीरावच्छेदेन तदा
त्मनि व्यभिचारधीसत्त्वेपि तदात्मनि तदभावस्यात्मावच्छेदेनान्यात्मनि तदभावस्य तच्छरीरावच्छेदेन हृन्नेतच्छरीरावच्छेदेन तदात्म॰

ग०
दू०
23

न्यनुमित्यापत्तेरुर्वीरत्वात् उभयप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नैकहेतुतास्थले एककारणव्यक्तेरुभयादिकरणप्रत्यासत्त्येरुभयाधिकरणप्रत्यासत्त्र
कार्येसतिप्रयोजकतया अव्यभिचारविषयकसामानाधिकरण्यज्ञानं यत्र कार्यत्वग्रहस्तत्र तदात्मनि शरीरेण तदवच्छेदेनैव तच्छरीरावच्छे दे
न च परस्य प्रवेशाकर्नत्वात्मनो नरेत्नन्तेतच्छरीरावच्छेदेनैव तदात्मन्यानुमित्यापत्त्यनवकाशः आत्मभेदेन ज्ञानव्यक्तिभेदादिति ज्ञानहेतुतायां
शरीरभेदनिवेशमन्तरेणैवोपपत्तेः स्वीकरणभेदप्याभावव्यक्तिभेदाभावेन व्यभिचारिज्ञानाभावहेतुतामते शरीरभेदनिवेशनं विनातिप्र
संगवारणोपपत्तेरयोगात् न च पदेशावच्छेदेन यदा यदधिकरणे कार्यं तदवच्छेदेन तदव्यवहितपूर्वक्षणे तदधिकरणे कारणमिति
तादृशावच्छेदकीभूतदेशघटितं व्यापकताघटितं कारणत्वं व्यभिचारग्रहे स्वीक्रियते तादृशकारणताश्रयस्य तद्देशावच्छेदेन तदधिक
रणसत्त्वे तद्देशावच्छिन्न तदधिकरणनिष्ठकार्योत्पादे तत्रानुमिति तच्छरीरावच्छेदेन ताघटितकारणत्वं तदात्मनि व्यभिचारग्रहदशायां
तदवच्छेदेन तदात्मनि तदग्रहस्य दुर्लभतया नोक्तातिप्रसंग इति वाच्यं एवमपि यत्र ग्रहशरीरनाशस्यानुपशरीरस्योत्पादस्तद्दशा
यां व्यभिचारग्रहस्तत्र अस्वर्शरीरोत्पादद्वितीयक्षणे तदवच्छेदेनानुमित्यापत्तेः व्यभिचारग्रहहेतुतावादिनां दुर्वारत्वात् तच्छरीरस्य व्य
भिचारग्रहपूर्वकालेऽसत्त्वेन व्यभिचारग्रहानवच्छेदकतया तदवच्छेदेन तदग्रहस्यात्मनि सत्त्वात् न च तदा व्यभिचारग्रह एव न संभवति
शरीरग्रहप्रकारणविरहादित्याशंक्य शरीरस्य अवयवसावधारणचेष्टावत्त्वमात्रस्य च ज्ञानजननौपयिकत्वे शरीरप्रसत्त्वापि तदवयवाव
च्छेदेनैव ज्ञानोत्पत्तिः संभवतीत्याहुः व्यभिचारग्रहस्यानुमितिहेतुतामते अनुमितिसामग्र्याः अधिककरणघटिततया भिन्नविषयक
प्रत्यक्षादौ तत्प्रतिबंधकतायां गौरवमित्यत्र अव्यभिचारग्रहहेतुतामते तत्र संशयान्यत्वप्रवेशे गौरवमाशंक्यते अव्यभिचारनिश्चय
त्वेनेत्यव्यभिचारप्रकारकाव्यभिचारप्रकारकज्ञानत्वेनेत्यर्थः गौरवमिति व्यभिचारग्रहहेतुतामतेन व्यभिचारसंशयस्य प्रति
बंधकत्वेन तत्साधारणव्यभिचारग्रहत्वावच्छिन्नाभावस्यैव हेतुतया व्यभिचारग्रहे संशयभेदानिवेशेन लाघवादिति भावः व्यभिचा
रप्रतिबंधकतामते व्यभिचारज्ञाने निश्चयत्वानिवेशेऽपि उत्तेजकीभूतभ्रमत्वज्ञाने निश्चयत्वस्य निवेशनीयतया गौरवमिति समाध

नेव्यभिचारज्ञानस्येति भ्रमत्वानिश्चयदशायामेवेत्येवकारेण तत्संशयदशायामनुमित्यविरोधित्वव्यवच्छेदः अप्रामाण्यशं
कयानिश्चितस्यापि निश्चितस्यापि विषयस्य संशयोत्पत्तेस्तत्त्वकाकलौकिकस्य निश्चयकार्यकारित्वमात्रं नास्तीति तथा
विधस्य विभिचारग्रहस्य संशयान्तरवदनुमितिप्रतिबन्धकताधीव्यादिति भावः भ्रमत्वेनानिश्चीयमानस्य भ्रमत्वानिश्चयत्वा
वच्छिन्नाभावविशिष्टस्याविरोधित्वाभवत्वाद्वाच्यं भ्रमत्वशंकयामपीति तच्छंकाशंकादितज्ञानस्याविरोध्यप्रकारकस्यापि नि
श्चयकार्यासमर्थत्वादिति भावः अपिकाएतन्निश्चयदशासमुच्चयः भ्रमत्वेनाप्रमाणस्येति भ्रमत्वज्ञानत्वावच्छिन्नाभा
वविशिष्टस्येत्यर्थः एवकारेण तन्निश्चयत्वावच्छिन्नाभाववैशिष्ट्यस्य कारणतावच्छेदकत्वव्यवच्छेदः नवैवेति व्यभिचार
ग्रहहेतुतावादिनएवेत्यर्थः गौरवादिति व्यभिचारविशेष्यकत्वावच्छिन्नाव्यभिचारप्रकारकत्वप्रकारकज्ञानाभावविं
शिष्टव्यभिचाराप्रकारकाव्यभिचारज्ञानत्वापेक्षया व्यभिचारवद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नव्यभिचारप्रकारकत्वाभावाप्रकार
काव्यभिचारवद्विशेष्यकत्वावच्छिन्नव्यभिचारप्रकारकत्वप्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नाभावविशिष्टव्यभिचारज्ञानत्वावच्छि
न्नाभावत्वरूपकारणतावच्छेदकस्य गुरुशरीरत्वात्त्वादिति भावः नच भ्रमत्वज्ञानाशंकादितस्वविषयकभ्रमत्वज्ञानदशाया
मव्यभिचारज्ञानस्यानुमितिजनकतया तदवच्छेदकाभावप्रतियोगिनि भ्रमत्वज्ञाने भ्रमत्वान्तरग्रहाभावविशिष्टत्वेन निवे
शयं तादृशग्रहस्य चानिश्चयत्वेनैवाभावो निवेश्यः भ्रमत्वशंकाखंदितस्यापि परामर्शीयभ्रमत्वग्रहस्य भ्रमत्वसंशयान्तरवदनु
मित्यनुत्पादप्रयोजकत्वादित्यव्यभिचारग्रहहेतुतामते गौरवं व्यभिचारग्रहोत्तेजकभ्रमत्वनिश्चयभ्रमत्वान्तरग्रहस्य सं
यसाधारणतज्ज्ञानत्वेनैवाभावनिवेशादिति वाच्यं अप्रामाण्यग्रहे अप्रामाण्यान्तरग्रहाभावनिवेशे तत्राप्यप्रामाण्यान्तरग्र
हाभावस्यानिवेशनीयतया तत्र भ्रमत्वानिश्चयत्वनिवेशेन नलाघवविरहात् नचावच्छेदककोटिप्रविष्टाप्रामाण्यग्रहधार
णामेकैकं परित्यज्य नियतत्वनिवेशनं उभयमतेसमानं अव्यभिचारग्रहहेतुतामते पुनर्व्यभिचारग्रहे निश्चयत्वनिवेशनमधिक

गः
दूः

२५

मितिवाच्यं अव्यभिचारकाविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानत्वेनैव हेतुतायावच्छेद्यतया तत्संशये च विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वानुपगमे
नैवाव्यभिचारसंशयादनुमितिवारणसंभवेत्तदंशेति स्तुयत्वस्यानिवेशनात् अव्यभिचारविषयकज्ञानाप्रामाण्यग्रहे प्रामाण्य
ग्रहसत्वेप्यनुमित्युत्पादानुपगमेनाप्रामाण्यग्रहे प्रामाण्यान्तरदृष्ट्यभावस्य निविशेषणत्वमन्यथाविशेषणानवस्थाप्रसंगा
दित्यापि वदंति गौरवं तेनाव्यभिचारग्रहप्रतिबंधकतामतं दूषयता मत्येषां मतमाह नान्यविधेति हेतुनिष्ठसाध्याभाववद्
वित्वसाध्यतावच्छेदकानिष्ठहेतुसामानाधिकरण्याभावाप्रतियोगितावच्छेदकत्वमादृशप्रतियोगितानिष्ठसाध्यतावच्छेदकावि
च्छिन्नत्वादिरूपवज्ञविधेत्यर्थः यत्किंचिदेकविधव्यभिचारग्रहदशायामवोनुमित्युत्पादस्यानुभविकतया सर्वविधव्यभिचार
ज्ञानस्यैव प्रत्यक्षप्रतिबंधकताया आवश्यकत्वादिति भावः नियतपूर्ववृत्तित्वेन ज्ञायमानानामपीति अव्यभिचारज्ञानहेतुतामतेऽपि
तद्धेतुभूतनतन्नव्यभिचारज्ञानाभावान्नानुमितौ नियतपूर्वमितौ नियतपूर्ववर्तित्वादिति भावः एतेन बजप्तुनत्वयासिद्धिकल्प
नमपेत्यपवधर्मावच्छिन्नेनियतपूर्ववर्तिनासहितेन तत्कल्प्यनपवलाघवमिति धनिनैवरूपमाणैकविधेति केवलान्वयिवं
डनाद्यभाववदवृत्तित्वरूपलक्षणशरीराव्यभिचारेत्यर्थः तादृशव्यभिचारज्ञानस्यापि सर्वविधव्यभिचारग्रहप्रतिबंधत
यानुडनत्येव सकलव्यभिचारज्ञानदशायामनुमितिवारणसंभवात् अव्यभिचारांतरापेक्षया तच्छरीरलाघवस्यैव विनिग
मकतया च विनिगमनाविरहेण नानाविधाव्यव्यभिचारधियामेव कारणत्वमित्यस्यापि वक्तुमशक्यत्वादिति भावः अज
दितिस्वरसोऽज्ञावनंतद्बीजंतु समानप्रकारतया व्यभिचारांतरग्रहस्य साक्षादज्ञाव्यभिचारज्ञानाप्रतिबंधकतया व्यभिचारांतर
धीदशायांऽज्ञाव्यभिचारज्ञानसत्वेऽनुमितिस्वीकारेऽतुशरीरव्यभिचारांतरग्रहस्यानुमितिविरोधिताया भवतैवोपेदितत्वा
दस्माकमपि लघुशरीरसाध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्यभिचारग्रहाभाव एव हेतुरिति वक्तुं शक्यतयाऽज्ञलाघवानवकाशः व्य
भिचारांतरग्रहदशायामज्ञोऽव्यभिचारग्रहाभावसत्वेऽनुमित्युत्पादोऽनुभवसिद्ध इति चेन्नहि अव्यभिचारग्रहाभावत्वएवतदनुत्ता

दोऽनुभवसिद्ध इत्युक्तास्याद्दीपकलिकेव जागर्ति किमेतावता प्रयासेनेति ननु केवलसामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वे द्रव्यत्वा
दिना ह्रदादौ वह्निसामानाधिपतिरेव व्यापिकातद्वारणाय वरं साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्ताज्ञानस्यैवानुमिति
हेतुतानुपपत्तौ किं त्वव्यभिचारज्ञानहेतुतया ह्रदादौ वह्निशून्यतया वह्निसामानाधिकरण्यविशिष्टवैशिष्ट्यसत्त्वात् व्य
भिचारित्वेऽपि साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टस्य साध्यवत्येव सत्त्वात् पक्षे विशिष्टस्य हेतौ व्यभिचारस्य हेत्वनुमितिर्विशिष्टैवं
सामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यस्याव्यभिचारिवैशिष्ट्यतुल्यत्वादित्याशङ्कां परिहरति सामानाधिकरण्यविशिष्टप्रत्यय
मित्वं स्यादिति पक्षे साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टवैशिष्ट्यादित्यर्थः पक्षे साध्यग्रहं विना साध्यनिश्चयं विनाऽप्यग्रहं दुर्निश्चयं साध्य
संदेहदशायां सामानाधिकरण्यविशिष्टस्यापि संदेह औत्सर्गिकः स साध्यनिश्चयेन व्यावर्तकधर्मदर्शनविधया निवर्तनीय इ
तिभावः तथा चान्योन्याश्रयतया सामानाधिकरण्यविशिष्टवैशिष्ट्यनिश्चयस्य तन्निश्चयहेतुता न संभवतीत्याशयः पर्वते वह्निसं
संदेहदशायां निश्चितसाध्यकमहानसादिवृत्तितया गृह्यमाणायां पर्वतीयधूमव्यक्तौ वह्निसामानाधिकरण्यसंदेह औत्सर्गि
क इति इदानीं तत्सामानाधिकरण्योपलक्षितधूमवता निश्चयोऽदुर्घट इति कथमव्यभिचारिनसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकहे
तुमत्ताज्ञानहेतुतापक्ष एव प्रतिकार इति महानसीयधूमादौ प्रसृतत्वाद्वह्निसामानाधिकरण्ये निश्चीयमाने लाघवज्ञानाधी
न धूमत्वावच्छेदेन वह्निजन्यत्वनिश्चयस्तथा विशेषदर्शनं तत्तद्व्यक्त्यवच्छेदेनैव तन्निर्णयात् धूमत्वदर्शनविषयपक्षीयधूमेऽपि सा
ध्यसामानाधिकरण्यसंशयायोगात् धूमव्यापकसामानाधिकरण्यवृत्तिनोपलक्षितधूमत्वस्य व्याप्तितापक्षे तत्प्रकारहेतुत्वस्य
पक्षे साध्यसंदेहदशायामपि निश्चयस्यानिःप्रत्यूहतयोपपत्त्यनवकाशाच्च साध्यस्य केवलान्वयित्वज्ञानकालीनायामनुमितौ
केवलान्वयिसाध्यसामानाधिकरण्यज्ञानमतादृशं च साध्यवत्तया वृत्तित्वज्ञानं हेतोरिति मते साध्यवत्तया किंचित्व्यक्तिभि
न्नवृत्तौ नानाधिकरणकसाध्यकहेतौ अव्याप्तिरूपलोकासाध्यवदन्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकविशिष्टावच्छिन्नभेदरूपत्वेन सा

ग० ९ अनवकाशात् स्वयंसिद्धांतमनापेक्ष्य गौरवेणनत्रिराकरोति केवलान्वयित्वेतिसाध्य इति अत्रापिस्वत्रयमेवेतिसाध्यसा
मानाधिकरण्यमात्रग्रहस्यव्यभिचारग्रहाविरोधित्वादितिभावः तद्ग्रहोपिसाध्येकेवलान्वयित्वग्रहोपिवाच्यं हेतुर्वाच्यः
यद्यपिस्वमतेअत्यन्ताभावस्यगगनादेःस्वभावाभावत्वविरहादसेनाभावेवृत्तिमत्त्वमातिवेशेपिवतदभावसाधारणंकेवलान्वयित्वंदु
र्वचंतथापिसांप्रदायिकानुमतेतद्घटितकेवलान्वयित्वधीरेहेतौसाधनवत्यात्रस्यविशेषणत्वोपगमेनैवव्यापकतापर्य
वसानेभवतिस्वमतेपुनरत्यन्ताभावांशेसाध्यवनत् वृत्तित्वविशेषणंप्रक्षेप्यैवेतिसांप्रदायिकानुमतमेवकेवलान्वयित्वंदर्शय
त्वदर्शयतितच्चहेतिमूलस्यनेनितिप्रादिपवान्निकृष्टस्यतादृशाभावाप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वस्यपरिग्रहः अन्योन्याभाव
घटितव्यापकतापर्यवसानायतद्घटितमपिकेवलान्वयित्वमाहान्योन्याभावेतिगगनादेः स्वात्यंताभावप्रतियोगित्वाद्बुधे
नतदभावत्वदवीकारेपितद्वदन्योन्याभाववत्त्वमप्रमाणिकमित्यन्योन्याभावेवृत्तिमत्त्वमव्यावर्तकतयानोपात्तं सर्वसाधार
णप्रसाध्येव्यतिरेकित्वग्रहकालीनानुमितिकारणीभूतज्ञानविषयत्व वाहाय लाघवात् साध्यवदन्यावृत्तित्वज्ञानस्यहे
तुत्वंनतत्कल्पनालाघवात् साधनेतिसाधनवतो ऽत्यंताभावेविशेषणीभूतायांवृत्तौसाधनवद्वृत्तितायांअन्योन्याभावस्यवावि
शेषत्वमुचितं तथाचउच्यतइत्यादिनावक्ष्यमाणसिद्धांतमतएवपर्यवसानंअन्यथाकार्यकारणभावकल्पनागौरवप्रसंगा
दित्यर्थः शेषमितिसाध्येकेवलान्वयित्वग्रहदशायांतस्यपक्षेतमितावपितदानींकेवलान्वयित्वेनहेतुनासाध्यपक्ष
कपक्षवृत्तित्वानुमित्यैवपक्षेसाध्यवत्तानिश्चयसंभवात् तथाच साध्यवदन्यावृत्तिमेवानुमित्यापिपिकलकशरीरत्वादित्य
र्थः ॥ श्रीमन्नदनंदनायनमः ॥ व्याप्तिपूर्वपक्षोयंसंपूर्णः ॥ ॥